

TREBALL FINAL DE GRAU 4t CURS

LES ARTS VISUALS COM A EINA PER
L'EDUCACIÓ MEDIAMBIENTAL A L'AULA

Alumnat: Alexandra Adriana Surd
Tutora: Carme Molet Chicot
Lleida, 17 de juny del 2020

Agraïments

En primer lloc a la meva tutora Carme, per la seva dedicació en el seguiment del meu treball, pels coneixements compartits, la seva implicació i donar-li sentit a tot allò que volia expressar.

En segon lloc a la meva família: mare, pare i germà per la seva paciència en moments difícils.

Finalment a la meva parella pels consells, ànims i suport en moments d'inseguretat.

ÍNDEX

1. PRESENTACIÓ/JUSTIFICACIÓ	7
2. OBJECTIUS.....	9
3. METODOLOGIA	11
4. MARC TEÒRIC.....	12
4.1. EMERGÈNCIA CLIMÀTICA	12
4.2. ECOFEMINISME	20
4.3. JUSTÍCIA MEDIAMBIENTAL	22
4.3.1. MOBILITZACIONS SOCIALS PEL CLIMA	26
4.4. EDUCACIÓ MEDIAMBIENTAL	29
4.6. ARTS I EDUCACIÓ MEDIAMBIENTAL	40
5. UNITAT DIDÀCTICA	42
5.2. METODOLOGIA	43
1.1. INTRODUCCIÓ DE LA UNITAT DIDÀCTICA	46
1.2. COMPETÈNCIES DEL CURRÍCULUM D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA	47
1.3. PRESENTACIÓ DE LA UD	49
2. CONCLUSIONS.....	70
3. FONTS BIBLIOGRÀFIQUES	76
4. ANNEX.....	81

RESUM

En aquest treball es plantegen les arts visuals com a eina per l'educació mediambiental a l'aula. A partir de la recerca de les problemàtiques mediambientals actuals, i atenent les diferents lluites ecologistes i artivistes, s'ha dissenyat una Unitat Didàctica amb l'objectiu que l'alumnat prengui consciència del que actualment està passant. Aquesta UD, ha estat dissenyada en el marc de les pedagogies crítiques i feministes. Engloba una sèrie de competències, continguts i activitats, que s'estructuren al voltant de les arts visuals, emprades com a eina útil i transformadora en la millora de la percepció i la comprensió dels infants, de l'estimació del medi i la justícia climàtica.

Paraules clau: educació artística, educació mediambiental, arts visuals, artivisme, crisi mediambiental, crisi climàtica, pedagogies crítiques, pedagogies feministes

RESUMEN

En este trabajo se plantean las artes visuales como herramienta para la educación medioambiental en el aula. A partir de la búsqueda de las problemáticas medioambientales actuales, y atendiendo las diferentes luchas ecologistas y activistas, se ha diseñado una Unidad Didáctica con el objetivo que el alumnado tome consciencia del que actualmente está pasando. Esta UD, ha estado diseñada en el marco de las pedagogías críticas y feministas. Engloba una serie de competencias, contenidos y actividades, que se estructuran alrededor de las artes visuales, empleadas como una herramienta útil y transformadora en la mejora de la percepción y la comprensión de los niños/as, de la apreciación del medio y la justicia climática.

Palabras clave: educación artística, educación medioambiental, artes visuales, activismo, crisis medioambiental, crisis climática, pedagogías críticas, pedagogías feministas

ABSTRACT

In this work, the visual arts are proposed as a tool for environmental formal education. Starting from the research about current environmental problems, and attending to the different environmentalist and activist struggles, a Didactic Unit has been designed with the aim that students become aware of what is currently happening. This DU has been designed within the framework of critical and feminist pedagogies. It incorporates a series of competences, contents and activities, which are structured around visual arts used as a useful and transformative tool in improving the perception and understanding of children, the esteem for the environment and climate justice.

Keywords: arts education, environmental education, visual arts, activism, environmental crisis, climate crisis, critical pedagogies, feminist pedagogies

1. PRESENTACIÓ/JUSTIFICACIÓ

La crisi mediambiental és global i és una realitat. A causa del sistema capitalista en què ens trobem provoca que el consum i les activitats humanes perjudiquin el planeta i als seus ecosistemes d'una forma gairebé irreparable avui dia. Una de les conseqüències d'aquests actes és l'escalfament global, un procés gradual de la temperatura del nostre planeta. A conseqüència en són visibles les pronunciades desglaciacions dels pols, la desertització, les inundacions de les zones costaneres, els canvis climàtics i molts més aspectes que es veuen perjudicats i que desencadenen a altres problemàtiques com són l'extinció de fauna i flora.

Segons l'informe sobre el Clima de l'IPCC 2018 de l'ONU, "l'escalfament global és probable que arribi a 1,5 °C entre el 2030 i el 2052 si continua augmentant al ritme actual." Aquesta és una xifra molt important, tot i que sembla que no entenguem el que suposaria tal augment. Alguns dels efectes que produiria aquest fet seria l'augment de la temperatura mitjana en la majoria de les regions terrestres i oceans, calor extrema en regions habitades, precipitacions intenses en varies regions i probabilitat de sequera i dèficit de precipitacions en algunes altres regions.

És visible als ulls que a hores d'ara ja estem vivint aquests fets, però és poca la importància que se li està donant des de les polítiques que ens governen. No només això, sinó que la "cultura de les societats occidentals no ens perceben com a dependents de la natura" (Herrero, 2018). Percebem la natura des de l'exterioritat, com si no forméssim part d'aquesta, com a quelcom inferior a nosaltres i solament ens en beneficiem d'ella com si fos un instrument inescotable per tal de créixer econòmicament com a societat. Yayo Herrero (2019, s/n.)¹ cita a Edgar Morín quan diu que som "una espècie d'intel·ligència cega que és incapaç de conèixer els vincles i d'establir relacions". Les societats occidentals es mouen en un sistema jeràrquic i de domini, on en aquest cas la natura és menys valuosa que la cultura i és dominada per l'ésser humà.

---

¹ La veritat material del capitalisme mundialitzat és pur feixisme. Recuperat de:
<https://directa.cat/yayo-herrero-la-veritat-material-del-capitalisme-mundialitzat-es-pur-feixisme/>

“Projectes d’educació d’arts visuals”, una matèria optativa de la Universitat de Lleida, enguany se centrava en el projecte *Vida SOSostenible*. Aquest es caracteritza principalment per la presa de consciència sobre les pràctiques mediambientals que s’estan duent a terme avui en dia des d’un enfocament sostenible, ho hem treballat des de les arts visuals. Tot i això, també es tracta aquesta temàtica des de les polítiques i el poder, la societat i d’altres que estan influïnt en la crisi mediambiental i conseqüentment a la preservació de la vida del planeta. L’enfocament de l’assignatura està fet des d’una vessant artística, en la qual a través de manifestacions mediàtiques i artístiques, explorem i analitzem material audiovisual que denuncien el deteriorament i el maltractament de la vida. Però no només a partir de produccions alienes sinó que també fa als alumnes partícips i crítics envers aquestes problemàtiques, de manera que reproduïm les nostres inquietuds i vivències en forma de diàlegs, debats, reflexions i representacions artístiques que permeten expressar i comunicar allò que volem transmetre.

D’aquesta manera, dins del paper de mestra em va sorgir aquesta pregunta: *De quina manera l’educació Primària aborda o hauria d’abordar l’estimació del medi i la justícia climàtica?*

Segon l’ONU (2019), “l’educació és un component fonamental a l’hora d’abordar els problemes del canvi climàtic.” És a partir de l’educació des d’on es poden fer grans canvis, ja que els/les nostres futures alumnes són el present i futur del planeta i com nosaltres, hauran d’implicar-se preservar la vida d’aquest. Però no ho faran sense la presa de consciència de l’estat actual del medi ambient, sense l’educació i els recursos necessaris per tenir-ho en compte. I no només la presa de consciència és important, sinó que també la presa de decisions seguides per accions. “La educación empodera a las personas, pero, sobre todo, anima a los jóvenes a pasar a la acción.” (Naciones Unidas, 2019, s/n)².

Com pot ajudar l’educació Primària a la presa de consciència i en la preservació del medi ambient? L’assignatura de “projectes d’educació d’arts visuals” ho estava fent amb estudiants universitaris i ho feia a través de les arts visuals. Tot i això, basant-nos en el Currículum d’Educació Primària, les actuacions que han proposat al llarg de les lleis

---

² Naciones Unidas: La educación es la clave para abordar el cambio climático. Recuperat de <https://www.un.org/es/climatechange/education-key-climate-change.shtml>

educatives no han sigut molt eficaces quant a educació mediambiental, si més no, no s'han utilitzat de la millor manera possible per tal de crear persones competents, actives i capaces de lidiar amb les problemàtiques mediambientals actuals.

D'altra banda, tenim les arts i la cultura visual. Rosauero (2018) planteja la següent pregunta: “¿cómo pueden contribuir al cambio necesario la cultura visual y las prácticas artísticas y activistas?”. D'aquí surt la següent pregunta: poden les arts visuals ser una bona eina per l'educació mediambiental?

Els i les mestres són clau en aquest aspecte, ja que necessitem formar persones crítiques per solucionar o vetllar pels nous reptes globals i sobretot a hores d'ara mediambientals.

Per tant, en aquest document, es planteja la presa de consciència per tal de generar coneixement sobre la situació mediambiental actual mitjançant el pensament crític, desenvolupar coneixement pedagògic que fomenti l'estimació a la natura i la justícia climàtica, entendre la importància de les lluites socials i polítiques per tal d'aconseguir un canvi mediambiental i valorar la possibilitat d'educar en sostenibilitat a través de pràctiques artístiques des de l'educació formal, és a dir, en l'Educació Primària.

2. OBJECTIUS

- Prendre consciència i generar coneixement sobre la situació mediambiental actual, mitjançant el pensament crític i les arts visuals.
- Desenvolupar coneixement pedagògic que fomenti l'estimació a la natura i la justícia climàtica.
- Entendre la importància de les lluites socials i polítiques per tal d'aconseguir un canvi mediambiental.
- Valorar la possibilitat d'educar en sostenibilitat a través de pràctiques artístiques.

PREGUNTAES GENERADORES

Per desenvolupar el treball em plantejo dues preguntes generadores, de manera que parteixo des del concepte “temes generadors” de Freire (1968). Aquest diu que hem de partir des de temàtiques significatives, per tal d’investigar des d’un “pensament-llenguatge referent a la realitat, els nivells de percepció sobre aquesta realitat, i la seva visió del món, món en el qual es troben envoltats els seus temes generadors” (p. 79).

Tal com diu Freire (1968), per tal de treballar i comprovar el “tema generador” ho farem mitjançant la nostra pròpia experiència existencial i des de reflexions crítiques sobre les relacions de les persones i el món.

Per tant, des de la visió d’un món amenaçat per la crisi climàtica i mediambiental però amb esperança de poder frenar-ho a través de l’educació i de les arts visuals, em plantejo les següents preguntes generadores:

- Poden les arts visuals ser una bona eina per l'educació mediambiental?
- De quina manera es pot abordar l'estimació del medi i la justícia climàtica des de les arts visuals?

3. METODOLOGIA

La metodologia emprada per a la realització del treball es basa en la lectura i estudi de diferents fonts teòriques mitjançant articles, llibres, documentals, entre d'altres que han servit per crear un marc teòric adequat en quant la temàtica proposada. També s'ha cercat en el Currículum d'Educació Primària aquelles actuacions que es duïen a terme per treballar l'educació mediambiental a l'escola i a les aules. A més a més, s'han observat pàgines web d'organitzacions que proposen actuacions per lluitar contra el canvi climàtic, de la mateixa manera que comparteixen les seves Unitats Didàctiques i les deixen a l'abast del públic.

D'altra banda, s'ha buscat marc teòric sobre com les arts visuals poden ajudar en aquesta problemàtica, sent aquestes una opció per treballar-les a l'escola de tal manera que puguin ser una eina per a l'educació mediambiental. Així també, s'ha fet un recull d'artistes que puguin aportar coneixement als alumnes.

D'aquesta manera, s'ha realitzat una Unitat Didàctica en la qual es treballen diferents aspectes sobre la crisi climàtica i mediambiental a través de les arts visuals. Aquesta Unitat Didàctica tindrà en compte diferents aspectes a través dels quals s'hauria de treballar aquesta temàtica. El que es tindrà en compte és que l'ensenyament-aprenentatge connecti amb la realitat, que es treballi a través del pensament divergent, crític i rizomàtic, que tot s'englobi mitjançant el treball col·laboratiu de manera que desperti la curiositat i la motivació dels alumnes.

Per tant, a partir de l'anàlisi i presa de consciència sobre la crisi ambiental i la manera en què es treballa a l'aula, es proposa una Unitat Didàctica per tal de treballar l'educació ambiental a través de les arts visuals amb nens i nenes d'Educació Primària. En aquesta UD, es proposa treballar a partir dels valors de les pedagogies crítiques i feministes, com també des de les arts visuals, connectant amb la realitat a partir de la presa de consciència, el pensament crític de forma col·laborativa i rizomàtica³ per tal d'aconseguir un procés d'ensenyament-aprenentatge significatiu i transformador.

---

³ Rizoma: El conocimiento de cualquier tipo –aunque quizá se visualice de forma más concreta a través del que producen las humanidades– no se genera mediante una estructura central de la que crecen

4. MARC TEÒRIC

4.1. EMERGÈNCIA CLIMÀTICA

Oxford Dictionaries defineix el terme “emergència climàtica” com “una situació en què es requereix mesures urgents per reduir o detenir el canvi climàtic i evitar el dany ambiental potencialment irreversible resultant d'aquest procés”. Aquest terme apareix l'any 2019 en el parlament europeu quan posen sobre la taula les problemàtiques mediambientals existents avui dia. Després de prendre decisions durant la COP25 per combatre el canvi climàtic, la Unió Europea decideix actuar i comprometre's a neutralitzar la totalitat de les seves emissions de gasos d'efecte hivernacle per l'any 2050 amb l'objectiu de no superar l'1,5 °C en l'augment de l'escalfament global (IPCC, 2019).

Figura 1. Manifestació organitzada pel col·lectiu Friday For Future, en protesta del canvi climàtic. Extret de: <https://unsplash.com/photos/jXPOY1em3Ew> . Autor: Mika Baumeister

Segons un informe de les Nacions Unides (2019), el canvi climàtic és la crisi definitiva dels nostres temps i està passant encara més ràpid del que pensàvem; però estem lluny de

---

estructuras subalternas, sino que se desarrolla de manera semejante a como crecen los rizomas, las raíces que los filósofos franceses Deleuze y Guattari eligieron como metáfora representativa del tipo de estructura que estaban defendiendo en su obra Rizoma, publicada por primera vez en 1977. Un rizoma es un tallo subterráneo (bulbo o tubérculo) cuyo crecimiento no obedece a una lógica centralizada, con una raíz principal y unas raicillas secundarias; es más bien una mata que crece de forma no jerárquica, no lineal, descentrada. (Acaso, 2017, p,152)

no poder fer res davant d'aquesta amenaça global. El secretari General António Guterres senyala que “estem perdent la carrera de l'emergència climàtica; no obstant; podem guanyar-la” (Naciones Unidas, 2019, p.1).

Ningún rincón del mundo está a salvo de las devastadoras consecuencias del cambio climático. El aumento de las temperaturas es la causa directa de la degradación ambiental, los desastres naturales, las condiciones meteorológicas extremas, la inseguridad alimentaria e hídrica, la disrupción económica, los conflictos y el terrorismo. Sube el nivel del mar, se derrite el Ártico, mueren los arrecifes de coral, se acidifican los océanos y arden los bosques. Está claro que no podemos seguir así. A medida que el costo infinito del cambio climático alcanza niveles irreversibles, ha llegado el momento de emprender audaces acciones colectivas (Naciones Unidas, 2019, p.1)

La humanitat, els ciutadans i ciutadanes, som conscients sobre aquestes problemàtiques, n'estem constantment informats, ja sigui via internet, telenotícies, l'ensenyament en les escoles, etc. Però per què no reaccionem i no som prou conscients que hem de passar a l'acció?

Una de les respostes a aquesta pregunta podria ser mitjançant el pensament crític marxista. Aquest diria que a causa de la reproducció de la ideologia dominant en les aules, s'educa a partir d'allò que interessa del qui té el poder (Loubet, 2016). Un clar exemple són les polítiques consumistes, des de les quals no s'educa promovent un consum responsable, sinó des de consumir i tenir més i més productes per formar part del sistema, de manera que si no els tens estàs fora d'aquest i per tant ets sentit discriminat. De la mateixa manera, des de les polítiques dominants, no interessa que es formin alumnes que pensin, reflexionin i es qüestionin allò que està imposat, sinó que interessa que no es desviïn d'aquesta camí de control que ens dicten. Així com el poc interès per educar des del feminisme a causa del poder que actualment té el patriarcat sobre totes les polítiques. Tot està pensat amb la finalitat de créixer econòmicament i tenir el control a favor seu de tot el que està passant.

D'altra banda, el pensament crític postestructuralista ens diu que els discursos del poder dominant que es produeixen en les escoles i aules són condicionats per tal d'aconseguir

posicions de poder (Rifa, 2003). Per tant, aquests discursos són selectius segons allò que volen comunicar d'acord amb la regulació i la normalització que ells mateixos imposen.

Una altra de les respostes, pot ser un terme encunyat per David Lewis l'any 1996, l'IFS (*Information Fatigue Syndrom*) el qual respondria al cansament de la informació a causa del seu excés. Estem tan sobreinformats que ja no podem analitzar aquestes informacions que ens arriben constantment des de tantes fonts, fent que no sapiguem el que és essencial i el que no (Han, 1984). “Hoy todos estamos afectados por el IFS. Y la razón es que todos nosotros estamos confrontados con una cantidad de infoamaciones que aumenta velozmente” (Han, 1984, p.65).

Gairebé tota la població mundial està al cas de la crisi climàtica, ja que actualment cada vegada més els mitjans de comunicació s'encarreguen de compartir aquest tipus d'informació. *Libro blanco de la Educación Ambiental en España*, també afirmen aquest fet: “Los medios de comunicación han tenido y tienen una enorme influencia en la extensión de la conciencia ambiental. Para muchas personas es, de hecho, su principal fuente de información.” (Ministerio de Medio Ambiente, 1999)

D'altra banda, ser solament conscients de la problemàtica no porta necessàriament a millors decisions, és a dir, ser conscients de la crisi climàtica no farà que canviem la nostra forma de vida per tal de lluitar contra aquesta crisi. De fet, a causa de l'excés d'informació ometem i oblidem (Han, 1984) aquests missatges com molts d'altres que ja fa molts anys que existeixen i aquest en concret, n'és un exemple.

Segons Asenjo (2015), “no només es tracta de reconèixer aquest problema i tenir un coneixement segur i clar, sinó que també d'examinar la identitat, naturalesa i circumstància de les seves causes. Es tracta, en definitiva, d'adquirir consciència d'aquesta qüestió”. Però amb això no n'hi ha prou, si no hi ha acció, no hi ha consolidació, no serveix per res conèixer o adquirir consciència d'aquesta qüestió si no és seguit d'accions per al canvi.

A mesura que passa el temps, les conseqüències de la sobrepoblació i dels nostres actes sobre la Terra, la van perjudicant d'una forma a hores d'ara gairebé irreversible. Però hem de saber que aquesta problemàtica no és actual, ja fa anys que se'n parla. El biòleg i ecologista nordamericà Barry Commer (1917-2012), fa cinquanta anys va dir: "Estamos en un periodo de gracia, tenemos tiempo -quizá una generación- para salvar al medio ambiente de los efectos finales del daño que ya le hemos causado" (citat en MANES, 1990, p. 25).

La primera idea del concepte *crisi mediambiental* sorgeix en la segona meitat del segle XX. A hores d'ara, en l'any 2020 encara ressona però de forma més contundent i desesperada. Durant tots aquests anys no hem sigut capaços d'aplicar mesures per a salvar el medi ambient, irònicament hem fet tot el contrari.

¿Qué ha fallado, por qué llevamos décadas sin lograr, por ejemplo, reducir las emisiones de gases invernadero? Melanie Klein, en uno de los libros fundamentales sobre este asunto de los últimos años (titulado Esto lo cambia todo), sostiene que no hemos hecho nada para evitar llegar al punto en el que estamos porque sencillamente lo que deberíamos hacer entra en conflicto frontal tanto con el capitalismo desregulado, ideología reinante en nuestros días, como con el imperativo fundamental del modelo económico global, que es crecer o morir (Rosauero, 2018, s/n).⁴

Per tant, podem veure un cop més que el que falta són accions, posar en pràctica i canviar i/o transformar aquestes males accions que s'estan fent des del model econòmic global basat en el capitalisme.

D'aquesta manera, Klein (2015) menciona el model econòmic global com a principal eix del conflicte mediambiental. Per què no ens n'adonem de les magnituds d'aquestes problemàtiques? Timothy Morton (2013), defineix l'escalfament global com un "hiperobjecte". Aquest concepte es caracteritza pel camp de visió i la mateixa temporalitat que té l'ésser humà envers els canvis que van succeint al llarg del temps i per tant és imperceptible en el seu conjunt, de manera que això apareix eclipsat en el nostre camp de

---

⁴ La veritat material del capitalisme mundialitzat és pur feixisme. Recuperat de: <https://directa.cat/yayo-herrero-la-veritat-material-del-capitalisme-mundialitzat-es-pur-feixisme/>

visió. És així com la crisi mediambiental ha passat per desapercebuda durant anys, ja que dins de la nostra cultura de l'espectacle no sabem veure els canvis lents com són en aquest cas els canvis del nostre planeta.

Tot i això, captivats per la ceguera i dins del nostre imaginari col·lectiu, durant tot aquest temps hi ha hagut una sèrie de canvis donant peu a la crisi climàtica en la qual ens trobem actualment.

En primer lloc, com s'ha comentat anteriorment, la integritat dels ecosistemes s'ha vist afectada per l'activitat socioeconòmica que estem realitzant de manera que hem superat a l'alça els límits planetaris. Gràcies a les comunitats científiques i les seves investigacions tenim consciència de l'impacte de l'activitat humana sobre el funcionament de la naturalesa. Johan Rockström i un grup d'investigadors plantegen 9 límits planetaris els quals no hauríem de sobrepassar si volem evitar la desestabilització dels nostres ecosistemes: 1) el canvi climàtic; 2) la integritat de la biosfera (o pèrdua de les seves funcions ecològiques); 3) la pertorbació dels fluxos biogeoquímics (aportes de nitrogen i fòsfor a la biosfera); 4) els canvis en l'ús del sòl; 5) l'acidificació dels oceans; 6) l'esgotament de l'ozó estratosfèric; 7) l'ús de l'aigua dolça; 8) la càrrega atmosfèrica d'aerosols; i 9) la contaminació generada per noves substàncies (ex: contaminants químics, organismes genèticament modificats, nanomaterials, microplàstics o residus nuclears) (Cantalapiedra et al., 2019, p. 3).

Actualment hem sobrepassat els primers 4 límits, però el factor principal és la integritat de la biosfera. Aquesta suposa la pèrdua de diversitat biològica, és a dir la destrucció de la biblioteca genètica més valuosa per la humanitat. Des d'abans de la primera Revolució Industrial, el nombre d'extincions d'espècies és 100 vegades major a hores d'ara, de fet, ens trobem davant de la *Sisena Gran Extinció* d'espècies de la història del planeta Terra. D'altra banda, n'és també important el metabolisme socioeconòmic. Aquest es basa en el funcionament de la societat, la qual és dependent dels fluxos continus, és a dir, d'intercanvis materials de recursos amb la naturalesa. És d'aquesta manera com la humanitat produeix i es reproduïx a partir d'aquest metabolisme, el qual és permanent (Cantalapiedra et al., 2019). D'aquesta manera, deduïm que som dependents de la

naturalesa, que necessitem d'ella per a poder subsistir; aquesta no necessita de nosaltres per seguir el seu cicle, però sí pateix les nostres conseqüències.

Vivimos en una paradoja existencial: el ser humano se ha situado por encima del medioambiente -al viejo estilo y al más actual- y se ha convertido en su dominador, sometiéndolo a variadas tropelías; al mismo tiempo, depende totalmente de él, sufre en su existencia los daños causados: a veces acumulados, en otras ocasiones en forma de puntuales catástrofes (Marcén,, 2019, p.7).

Segons Morin (1982), l'humanisme considera que per essència, l'individu no forma part de la naturalesa, sinó que aquest es divinifica i el separa de la naturalesa de tal manera que es concep com un subjecte absolut en una naturalesa que ha de ser conquistada i dominada.

Així doncs es qüestiona a l'ésser humà quant la seva posició dins del planeta o naturalesa. Com diu Herrero (2015), les persones obtenim i agafem el que necessitem de la naturalesa per a poder subsistir. La nostra vida depèn d'aquests productes que la terra ens proporciona, per tant "som éssers ecodependents: som naturalesa" (Herrero, 2015, p. 5) Com diu (Fuente, 2020, s/n)⁵ "...hacia eso debemos caminar nosotros, queridos lincees, esa debe ser nuestra misión, incidir en la Sociedad para que los hombres comprendan que si acaban con la naturaleza acabarán con ellos mismos". En aquest cas podem veure que formem part d'aquesta, ja que si la destruïm acabarem amb nosaltres mateixes. Tot i això, el poder i domini que les societats occidentals tenim sobre ella, ha fet que no vegem que som part d'aquesta i en línia amb les altres espècies, de forma que s'ha creat una barrera entre l'ésser humà i el planeta amb tot el que comporta i ens proporciona.

Segons Katia Hueso (2017, p.8),

Solo así nos daremos cuenta de la relevancia de nuestra relación con la naturaleza y entenderemos que la clave está en respetarla como nos respetamos a nosotros mismos, con nuestros altibajos. Porque somos parte de ella, porque somos

---

⁵ WWF (World Wildlife Fund). Recuperat de:
https://www.wwf.es/somos/50_anos_en_defensa_de_la_naturaleza/felix_rodriguez_de_la_fuente/

sensibles a su devenir y, con el suyo, nos jugamos el nuestro. Porque, al fin y al cabo, todo esto se resume en una sencilla idea: «Somos naturaleza».

Durant l'era industrial hi va haver un gran augment dels fluxos de matèria i energia. Es va començar a produir en grans quantitats, i el que suposava un benefici per les societats, paral·lelament sorgia un increment dels problemes socioambientals. L'activitat socioeconòmica es beneficiava cada cop més de l'extracció dels recursos naturals de forma massiva, fet que va donar peu a *La Gran Acceleració* estenent-se per tot el planeta gràcies a la globalització. Aquesta dinàmica d'activitats socioeconòmiques de constant acceleració, es produïda també per l'increment de l'extracció de recursos energètics i minerals, fet que permet l'expansió de l'activitat econòmica i del procés urbanitzador a escala global donant peu al consum abusiu d'aquests productes. D'aquesta manera, es presencia un increment del consum global, d'igual manera que augmenta la petjada ecològica de les poblacions productores i consumistes. La globalització neoliberal per tant, provoca desigualtats socials i territorials. Els territoris exportadors, que a causa dels seus actes d'extracció, producció, distribució i consum, l'augment de la seva petjada ecològica és molt major que la petjada ecològica dels territoris importadors (Cantalapiedra et al., 2019).

Per tant, l'augment de productes i consum provoca un gran impacte dels residus generats sobres els ecosistemes del planeta, sobretot en aquells territoris que es dur a terme l'acció econòmica.

En resum, hi ha una clara dicotomia de desigualtat socioeconòmica i ecològica entre els països rics i els països empobrits depenent de les activitats econòmiques que s'hi estan duent a terme. En són un clar exemple, territoris com l'Europa Occidental i Amèrica que avui dia són el centre del capitalisme mundial i per altra banda Llatinoamèrica, l'Oest Asiàtic, Europa de l'est, Àsia Central i Àfrica que són territoris amb una economia de renda baixa i una petjada ecològica molt menor.

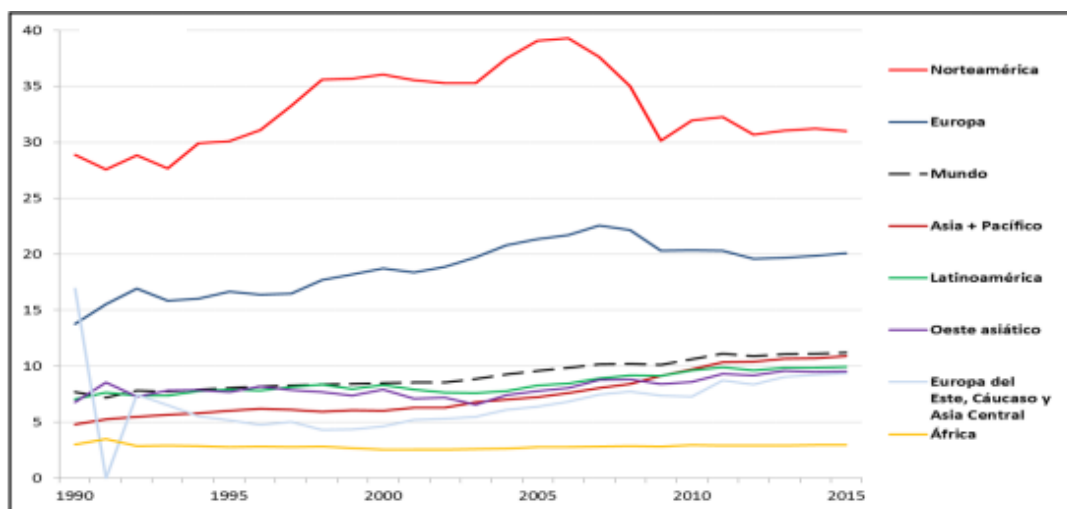

Figura 2. Petjada material per càpita per regions mundials, 1990-2015, en tones. Extret de Cantalapiedra et al., (2019, p. 16)

Podem veure de nou el capitalisme imperant de les societats occidentals, qui està al capdamunt del sistema de jerarquies, qui té el poder econòmic mundial i qui posa les regles.

“En aquest sistema jeràrquic, l’extrem és que la part menys valuosa passa a ser l’absència de la part valuosa: l’emocional passa a ser l’absència de raó, la natura el mancat de cultura o racionalitat. I així s’articula un sistema de domini que acaba fent que algunes vides valguin més que altres.” (Herrero, 2019 s/n)⁶.

A partir de totes aquestes pràctiques destructives i ecocides que estem causant al planeta, donem pas a l’Antropocè, “una època definida per l’impacte de la humanitat sobre els ecosistemes de la terra. És a dir, els éssers humans seríem una força geològica, capaç de canviar físicament el planeta” (Rosauero, 2018, p. 9).

D’aquesta manera, podem veure clarament el control no només de les economies i el capital, sinó que fins i tot sobre la mortalitat.

Archille Mbembe, en línia con Agamben, entiendo que la soberanía consiste en ejercer un control sobre la mortalidad, *haciendo* morir o dejando vivir, y en definir la vida como el despliegue y la manifestación del poder (2011: 20). La

⁶ La veritat material del capitalisme mundialitzat és pur feixisme. Recuperat de: <https://directa.cat/yayo-herrero-la-veritat-material-del-capitalisme-mundialitzat-es-pur-feixisme/>

política es, por tanto, un “trabajo de muerte” (Mbembe, 2011: 21), es decir, es necropolítica (ya no es biopolítica). Entiendo que la necropolítica ha sido llevada también al terreno ambiental, con la misma lógica de ejercer control sobre el territorio y las poblaciones de animales (humanos y no humanos) *haciendo* morir o dejando vivir. (Rosauero, 2018, s/n)

4.2. ECOFEMINISME

L'ecofeminisme⁷ és un corrent de pensament i un moviment activista que relaciona la subordinació de les dones amb l'explotació de la vida i les polítiques extractivistes. El concepte va ser elaborat per Françoise d'Eaubonne el 1974, actualment cal destacar el treball de Vandana Shiva que reclamar el poder de les dones i el reconeixement del poder de la terra com un sistema viu intel·ligent. A l'estat espanyol les dues ecofeministes més rellevant són Yayo Herrero i Alicia Puleo.

L'ecofeminisme denuncia també que el control sobre la vida humana i no humana es causada per l'economia capitalista, on el progrés, la producció i l'augment de capital és l'objectiu principal de les seves polítiques. D'aquesta manera, el paper que té la naturalesa en aquest sistema és d'un agent que facilita tots aquells béns i serveis pel benestar de la vida humana, sense importar ni preocupar-se per totes aquelles vides i ecosistemes que estan en joc. En tot cas, totes aquestes polítiques destructives les lidera la societat patriarcal, on l'economia i el seu creixement està per sobre de la vida humana i la naturalesa, de la mateixa manera que la dona està per sota l'home, dominada i sotmesa a les seves activitats, així com ho és la naturalesa. Per tant, queden fora de les preocupacions de l'economia els cicles vitals humans i els límits ecològics.

L'ecofeminisme “denuncia la subordinació de l'ecologia i les relacions entre les persones a l'economia i la seva obsessió pel creixement” (Herrero, 2015, p. 3). De manera que

---

⁷ Com a moviment polític i social, l'ecofeminisme s'origina a partir de la hibridació de tres moviments previs: el pacifista, l'ecologista i el feminista. Es nodreix de tres corrents tradicionals en el pensament econòmic heterodox: el materialisme marxista, l'economia ecològica i, l'anàlisi feminista en la divisió de gènere del treball i la feminització de la feina de cures no remunerada i el provisionalment de força de treball (reproducció social).

L'assignació de rols i funcions de la construcció social de les societats patriarcals, han fet que hi hagués una divisió sexual del treball, del poder i la propietat entre home i dones, així com la divisió entre persones i naturalesa.

Segons Herrero (2015, p. 4), l'ecofeminisme

Desarrolla una mirada crítica sobre el actual modelo social, económico y cultural y proponen una mirada diferente sobre la realidad cotidiana y la política, dando valor a elementos, prácticas y sujetos que han sido designados por el pensamiento hegemónico como inferiores y que han sido invisibilizados.

Així doncs, a partir de l'ecofeminisme es tracta de fer visible la submissió i corresponsabilitzar tant als homes com a les dones en aquesta tasca de la cura del planeta i la vida. Per tant, no només tracta d'una crisi ecològica, sinó que també una crisi de les relacions socials, on uns dominen per sobre dels altres.

Segons Herrero (2015), l'ecofeminisme proposa algunes pautes que permetrien la sostenibilitat de la vida humana orientades cap a un model econòmic, cultural i polític:

- Reducció de l'extracció i pressió sobre els cicles naturals.
- Promoure una cultura de la suficiència i l'autocontrol del material
- Relocalització de l'economia, centrada en la satisfacció de les necessitats col·lectives
- Establiment de circuits curts de comercialització
- Restaurar la vida rural
- Disminució del transport i la velocitat
- Repartiment radical de la riquesa de manera equitativa
- Reproducció quotidiana de la vida i benestar en el centre d'interès
- Reducció del consum d'aquells que més pressió material exerceixen sobre els territoris amb els seus estils de vida

D'aquesta manera, com hem pogut veure, ens troben en una societat jerarquitzada i dicotòmica (ric-pobre, home-dona, etc.), patriarcal i heteronormativa (Martinez Martin, 2016, p. 2). Així doncs, les accions que s'estan duent a terme dins d'aquesta forma de

societat, ha portat darrere seu una sèrie d'injustícies i desigualtats sobre allò que domina; sobre la dona, sobre la naturalesa, sobre les persones empobrides, etc.

Per tal de visibilitzar aquestes desigualtats, segons Freire (1979), l'educació juga un paper molt important en la presa de consciència per tal de “trencar amb els mecanismes de la seva normalització crear, generar i construir alternatives d'acció” (Martinez Martin, 2016, p. 3).

En estos términos, una educación como práctica de libertad se define también como feminista en la medida que transforma y apoya relaciones sociales, humanas, en igualdad y con justicia social. (Martinez Martin, 2016, p. 3)

Per tant, necessitem una nova forma de ciutadania des de la corresponsabilitat, de manera que busquem alternatives pels conflictes mediambientals i socials des d'una perspectiva crítica en la qual es reformula cap a una economia de decreixement del consum i la producció per un reequilibri amb l'entorn. Tal com ho explica Solís (2012): “el Ecofeminismo, desde el punto de vista educativo y sobre todo de la mejora ambiental, se encuentra con el reto de proponer alternativas sociales que lleven a cabo una integración desde el punto de vista moral, social, económico y ambiental” (p. 17)

4.3. JUSTÍCIA MEDIAMBIENTAL

La necropolítica ve donada a conseqüència del sistema capitalista i del poder sobre els recursos naturals, territoris, animals i persones. Com s'ha mencionat anteriorment, a causa de la *Gran Acceleració* a mitjans del segle XX, va comportar l'augment de salaris i com a desencadenant l'ús dels recursos naturals. Com a conseqüència també van augmentar els problemes mediambientals de manera que en les societats occidentals van començar a preocupar-se pel deteriorament del medi ambient i del que aquest suposava per la salut de les persones (Legarda & Buendía, 2011, p.5).

Esta nueva preocupación por el deterioro medioambiental del Planeta dio lugar a que una gran parte de la sociedad comenzara a priorizar sus valores sociales y a considerar que la calidad medioambiental desempeñaba un papel importante en la propia calidad de vida de los individuos (Legarda & Buendía, 2011, p.5).

Es va crear un moviment de Justícia Mediambiental, ja que la preocupació va començar a causa de l'interès propi de l'ésser humà per tal de vetllar pel seu benestar (i no pel medi ambient). És així com aquelles societats on van experimentar un creixement econòmic, tendeixen a ser més materialistes de manera que volen millorar la seva qualitat de vida adquirint béns i serveis, els mateixos que deterioren la integritat del medi ambient. Paral·lelament, les persones amb un estatus socioeconòmic baix, solen viure en zones on acostuma a haver-hi escenaris afectats per la contaminació, ja que aquests són els que es poden permetre pel cost econòmic que tenen. Contràriament aquestes opcions són menys atractives per les persones d'estatus socioeconòmics alts. D'aquesta manera va sorgir el terme de Justícia Mediambiental amb el principal argument que els grups de persones racialitzades, de famílies amb baixos ingressos econòmics, estaven més exposats a aquests riscos i problemes mediambientals. (Legarda & Buendía, 2011). Per tant, per intentar posar-hi remei,

... el movimiento de la justicia ambiental busca, no sólo asegurar que todas las comunidades tengan igual protección contra los riesgos medioambientales, en relación con cuestiones de salud y calidad de vida, sino que también pretende que todas las comunidades puedan disfrutar de su derecho a vivir en un medio ambiente que sea seguro, independientemente de su etnia o nivel de ingresos económicos (Legarda & Buendía, 2011, p. 6).

Tal com es va produir un canvi social per tal de vetllar per les problemàtiques mediambientals i el que això suposava, es poden realitzar una sèrie de canvis des de diferents perspectives. D'aquesta manera, el moviment per la Justícia Ambiental nacional i internacional de "tota la gent de color", actualment disposa de 17 principis (Ecología Política, 2002):

1. La Justicia Ambiental afirma lo sagrado de nuestra Tierra, unidad ecológica, la interdependencia de todas las especies, y el derecho de no sufrir la destrucción ecológica.
2. La Justicia Ambiental exige que la política pública esté basada en respeto mutuo y la justicia para todos los pueblos, libre de cualquier forma de discriminación o prejuicio.

3. La Justicia Ambiental reclama el derecho del uso étnico, equilibrado y responsable de la tierra y los recursos renovables en el interés de un planeta sostenible para los humanos y demás seres vivientes.
4. La Justicia Ambiental hace un llamado a la protección universal ante las pruebas nucleares y la extracción, producción y depósito de desechos tóxicos y venenos peligrosos que amenazan el derecho fundamental al aire, tierra, agua y alimento limpios.
5. La Justicia Ambiental afirma el derecho fundamental a la autodeterminación política, económica, cultural y ambiental de todas las personas.
6. La Justicia Ambiental exige el cese de la producción de todas las toxinas, residuos peligrosos, y materiales radioactivos, y que todos los productores pasados y presentes sean estrictamente responsables ante el pueblo de la limpieza y almacenamiento de los desechos.
7. La Justicia Ambiental exige el derecho de participar como socios equitativos en todos los niveles del proceso de toma de decisiones, incluyendo el asesoramiento de necesidades, planificación, implementación, sanción y evaluación.
8. La Justicia Ambiental afirma el derecho de todos los trabajadores a un ambiente saludable y seguro de trabajo, a no ser forzados a escoger entre una vida insalubre y el desempleo. También afirma el derecho de aquellos que trabajan en casa a estar libres de los peligros del medio ambiente.
9. La Justicia Ambiental protege el derecho de las víctimas de la injusticia ambiental a recibir una compensación completa y reparaciones por los daños, así como también a recibir cuidado médico de calidad.
10. La Justicia Ambiental considera los actos gubernamentales de injusticia ambiental como una violación de la ley internacional, la Declaración Universal Sobre Derechos Humanos, y la Convención de las Naciones Unidas sobre el Genocidio.
11. La Justicia Ambiental debe reconocer una relación natural y especialmente legal del Pueblo Nativo con el gobierno de Estados Unidos mediante tratados, acuerdos y convenios afirmando la soberanía y autodeterminación.
12. La Justicia Ambiental afirma la necesidad de políticas urbanas y ecológicas rurales para limpiar y reconstruir nuestras ciudades y áreas rurales en equilibrio con la naturaleza, respetando la integridad cultural de todas nuestras comunidades, y asegurando un suministro justo y universal a

13. La Justicia Ambiental hace un llamamiento para la ejecución estricta del principio de consentimiento informado, y el inmediato abandono de las pruebas de procedimientos reproductivos y médicos y vacunas en la gente de color.
14. La Justicia Ambiental se opone a las operaciones destructivas de las corporaciones multinacionales.
15. La Justicia Ambiental se opone a la ocupación militar, la represión y explotación de tierras, pueblos y culturas, y otras formas de vida.
16. La Justicia Ambiental hace un llamamiento a una educación de las generaciones presentes y futuras que refuerce las temáticas ambientales, basadas en nuestra experiencia y en el aprecio a nuestras diversas culturas.
17. La Justicia Ambiental requiere que nosotros, como individuos, tomemos decisiones personales y como consumidores de consumir los mínimos recursos posibles de la Madre Tierra, y de producir el mínimo residuo posible; y tomar la decisión consciente de retar y reorganizar nuestras prioridades de nuestro estilo de vida para asegurar la salud de del mundo natural para las generaciones presentes y futuras.

Com a motivació personal i professional i des del meu paper de mestra, em centro en el principi número 16, de manera que em proposo analitzar l'estat de la qüestió amb l'objectiu de desenvolupar coneixement pedagògic que fomenti l'estimació a la natura i la justícia climàtica. Deixant de banda la meva motivació tant personal com professional, per què són l'escola i l'educació són aspectes claus per la justícia mediambiental i per la conservació del planeta?

Segons l'article *Educación y Cambio Social*, Dewey (1937) citat per (Eales, 2005, p. 6) pensa que l'escola és part activa de la configuració d'una nova societat de forma responsable i amb els ulls oberts integrant aquesta amb la vida social: "la escuela cumple un papel – e importante- en la producción del cambio social". Tot i això, Dewey sap que aquest canvi social no serà possible si el sistema que hi ha instaurat no ho permet. El poder d'aquest sistema recau sobre l'escola i altres factors que dificulten el canvi com a societat, de la forma de pensar, les creences, propòsits, desitjos, en aquest cas d'acord amb el sistema capitalista (Eales, 2005).

Per presenciar tal canvi, Dewey (1937) citat per (Eales, 2005, p. 6) creu que és necessària una revolució per a derivar el règim existent, però també és conscient que fins que l'antic sistema no desaparegui per complet, el nou canvi no pot arribar al seu total desenvolupament si no és de la mà de l'escola. Dewey (1937) citat per (Eales, 2005, p. 6) creu que l'escola és clau i necessària per mantenir una transformació social.

4.3.1. MOBILITZACIONS SOCIALS PEL CLIMA

Actualment, cada vegada més col·lectius, organitzacions i moviments socials s'han unit en la lluita de l'emergència climàtica per exigir actuacions per part dels governs. Aquestes agrupacions busquen un canvi de les polítiques en aquest cas anticapitalistes i la transició energètica per una economia sostenible mitjançant energies renovables.

D'aquesta manera, arreu del món s'estan duent a terme una gran quantitat de manifestacions demanant Justícia Climàtica i actuacions ràpides, ja que estem davant d'una carrera contrarellotge. El canvi climàtic és irreversible, ja que hem arribat a un punt de no-retorn, si més no, podem intentar frenar com més aviat millor aquestes males pràctiques per no agreujar la situació en què ens trobem.

Segons l'ambientòleg i activista Guillem Boix (2020, p. 5), “és important que els moviments socials i ecologistes facin sentir la seva veu”. De manera que així s'està fent davant d'aquesta crisi, i sorprenentment aquestes manifestacions són “liderades pel jovent, que han sortit al carrer per aturar el canvi climàtic i per exigir un gir global immediat en les polítiques climàtiques” (Boix, 2020, p. 5).

Figura 3. Manifestació organitzada pel col·lectiu Friday For Future, en protesta del canvi climàtic a Berlín. Extret de: <https://www.flickr.com/photos/161768312@N07/39907543983/in/photostream/>. Autor: Jörg Farys / WWF

Un dels moviments internacionals d'aquests joves és *Fridays for Future*⁸(s/n), el qual es basa a manifestar-se “per fer front a la passivitat política i el desconeixement social de l'emergència climàtica i aconseguir així aturar-ne les devastadores conseqüències sobre la nostra llar, la Terra i tots els seus habitants” (Chirino, 2020, p. 13). És aquí on veiem la gran capacitat dels joves per lluitar contra aquestes problemàtiques i injustícies, i és des de l'educació que es formen aquest tipus de persones competents amb els reptes que la vida els hi proposa.

Els moviments Fridays For Future, Moviment per la Justícia Climàtica (del qual forma part Ecologistes en Acció), Rebel·lió o Extinció, Families For Future i Climacció, juntament amb altres col·lectius i entitats socials, han volgut representar onze polítiques

⁸ Friday for Future: “es un movimiento global que comenzó en agosto de 2018, cuando Greta Thunberg, de 15 años, y otros jóvenes activistas comenzaron una huelga escolar por el clima. Todos los días escolares durante tres semanas, se sentaron frente al Parlamento sueco, exigiendo medidas urgentes sobre la crisis climática. Para empezar, Greta estaba sola, pero pronto se le unieron otros. El 8 de septiembre, Greta decidió continuar la huelga todos los viernes hasta que las políticas suecas proporcionaron una vía segura por debajo de los 2 ° C, es decir, en línea con el acuerdo de París. Sus acciones provocaron un despertar internacional, con compañeros estudiantes y activistas que se unieron en todo el mundo para protestar fuera de sus parlamentos locales y ayuntamientos. Junto con otros grupos en todo el mundo, Fridays for Future es parte de una nueva ola de cambio esperanzadora” (Friday For Future, s/n.). Recuperat de: <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/who-we-are/>

a la Cimera Catalana d'Acció Climàtica, les quals s'haurien de posar en acció a Catalunya de manera urgent per fer front a l'emergència climàtica.

D'altra banda, en forma de mobilitzacions pel clima en diferents llocs del món i promogudes per Fridays for Futures, centenars de milers de persones han sortit als carrers per reivindicar aquesta emergència amb diverses pancartes i missatges visibilitzant aquesta problemàtica.

Figura 4. Manifestació organitzada per Fridays For Future a Barcelona el 27 de setembre del 2019, amb el suport de ClimAcció i de més de 300 entitats. Extret de: <https://www.flickr.com/photos/160463370@N02/48866507736/in/photostream/>.
Autor/a: Marc Lozano - ClimAcció

Divendres dia 27 de setembre de 2019, principalment Greenpeace a través de les principals organitzacions d'Espanya i Catalunya com Fridays for Future, Alianza por el Clima, Alianza por la Emergencia Climática, 2020 Rebelión por el Clima, FUHEM⁹, entre d'altres, es van unir per convocar mobilitzacions durant la Vaga Mundial pel Clima arreu del país així com es feia en altres llocs del món. Aquesta vaga va ser convocada arran de la COP25, on s'havien de prendre decisions polítiques a nivell

⁹ "FUHEM es una fundación independiente sin ánimo de lucro que promueve la justicia social, la profundización de la democracia y la sostenibilidad ambiental, a través de la actividad educativa y del trabajo en temas ecosociales" (s/n). Extret de: <https://www.fuhem.es/fuhem/>
Yayo Herrero, principal ecofeminista, és vicepresidenta d'aquesta fundació.

internacional per combatre el canvi climàtic. Tot i això, durant totes les cimeres pel clima que s'han dut a terme, no s'han vist grans canvis ni accions immediates per part de les polítiques. En aquest cas, no s'ha arribat a un consens pels que fa a la regulació dels mercats de CO₂, el principal causant de superar els 1,5 °C de la temperatura global.

De totes maneres, les persones i tots els col·lectius que defenen el clima, segueixen sortint al carrer demanant solucions i ràpides per fer front a aquesta problemàtica. Perquè al cap i a la fi, i un cop més, “som la naturalesa defensant-se a si mateixa” Guillem Boix (2020, p. 5).

4.4. EDUCACIÓ MEDIAMBIENTAL

L'educació per a la sostenibilitat és clau per fer canvis mediambientalment parlant, però a hores d'ara és o era insuficient el que s'està o s'estava fent per frenar les conseqüències que està patint el nostre planeta a causa de l'acció humana. D'aquesta manera, podem veure que fins avui dia, l'educació mediambiental no ha sigut molt eficaç per a tractar aquestes problemàtiques. Per tant, necessitem una educació diferent, si més no, una millor educació per a la sostenibilitat de la qual s'està duent a terme ara.

Segons la Comisión Española de Educación y Comunicación de UICN (2016, p.2),

Para lograr la conservación de la biodiversidad, la mejora del ambiente y la sostenibilidad es necesario sumar la intervención de los instrumentos sociales: comunicación, educación y participación, a los restantes instrumentos de la gestión, el estudio científico, la legislación, los instrumentos económicos.

En aquest cas, ens centrarem en la intervenció de l'educació per al desenvolupament sostenible, una petita visió sobre la recent trajectòria d'aquesta en les escoles i les noves propostes que es plantegen avui dia per tal de formar als i les nostres alumnes en educació per a la sostenibilitat, amb l'objectiu de desenvolupar coneixement pedagògic que fomenti l'estimació a la natura i la justícia climàtica.

L'any 1990 amb l'entrada en vigor de la Logse (Llei Orgànica per la Gestió del Sistema Educatiu), els continguts de caràcter ambiental que disposava el currículum d'educació

obligatòria, es veien impartits en àrees del coneixement del medi natural, social i cultural. Amb la finalitat de desenvolupar competències en el coneixement i la interacció amb el món físic, els continguts s'agrupaven en blocs, els quals segons la LOE buscaven una “visión integradora del ser humano con su entorno mediante el estudio de las interacciones e interdependencias entre las personas y el medio ambiente”(Ley Orgánica de Educación, 2006) citat en (Benayas del Álamo et al., 2017, p. 12). D'altra banda, amb l'arribada de la Lomce (Ley Orgánica para la Mejora de la Calidad Educativa, 2013), es va produir una separació de les àrees de Coneixement del Medi en Ciències Socials i Naturals. Aquest fet és un clar indicador que els legisladors no veien o simplement no entenien la interdependència entre la natura i la societat (Benayas, Marcén, Alba, Manuel, 2017).

Al llarg de les reformes de les lleis educatives a Espanya hem presenciat una sèrie de canvis, així com les actualitzacions en les àrees que es treballa l'educació per a la sostenibilitat. Tot i això, com hem dit anteriorment i podem observar, no són del tot eficients, ja que no hem vist gairebé cap canvi ni millora quant a les pràctiques en les escoles sobre medi ambient. “Los diseños curriculares, pues rara vez hacían explícita una intención de construir una ética de mínimos, ni proponían distintas posiciones a la hora de ver la relación entre sociedad y educación”(Gutiérrez Pérez, 2009).

Per tant, no s'han format persones competents per tal d'actuar en les problemàtiques actuals i de futur, ja que no s'ha profunditzat més enllà dels conceptes que hi havia en el Currículum, no hi ha hagut reflexions crítiques, no s'ha aconseguit la transversalitat de l'escola amb la societat, ni s'ha format correctament en la cultura de la sostenibilitat. Sí que és veritat que les reformulacions curriculars han permès la possibilitat d'incorporar noves maneres d'ensenyament-aprenentatge quant a educació sostenible i la seva conscienciació, ja sigui a través d'activitats, projectes, sortides, etc., però no és suficient per a la consolidació entre els continguts i la resposta a la problemàtica que la realitat demana.

La educación es una estrategia con gran poder de transformación, pero si solamente va ligada a intervenciones y acciones transformadoras. Educar en

la acción es la base para crear ciudadanos activos y capaces de enfrentarse con éxito a los grandes retos mundiales. (Benayas del Álamo et al., 2017, p.7)

El que l'educació ambiental necessita per tal de ser transformadora, és que sigui més propera, més participativa i més crítica amb la finalitat i l'apoderament de les nostres alumnes de passar a l'acció per un futur sostenible. Necessitem noves formes d'educar, noves reformes i que en el Currículum s'hi posi més èmfasi en l'educació per a la sostenibilitat.

Así pues, a pesar de los condicionantes marcados por los vaivenes legislativos –la educación española como entidad administrativa ha estado más preocupada por legislar que por encontrar el fondo de su misión-, del distinto formato y desarrollo con que los intereses de sostenibilidad han impregnado la práctica escolar... (Benayas del Álamo et al., 2017, p.15)

Però sobretot necessitem que aquesta educació mediambiental sigui de qualitat, crítica, participativa i lligada a les problemàtiques del context en què estem vivint a escala global. És a dir, no n'hi ha prou amb ensenyar continguts presents en el Currículum, sinó que a través d'unes bones metodologies actives, un currículum adequat, mestres formats i unes lleis educatives que permetin i s'interessin en aquestes problemàtiques d'acord amb les de la societat, de manera que tot ha de ser coherent i interrelacionat per lluitar contra la crisi climàtica amb les nostres alumnes. En definitiva, es necessita una bona educació mediambiental.

La gestión ambiental de los centros debería ser un escenario para el desempeño de una parte de la Educación para la Sostenibilidad, en su dimensión general. Sin embargo, si entendemos esta –reduciendo mucho- como un proceso para renovar la intención y la participación de las personas que van a cambiar el mundo, la tarea necesita algo más que convertirse en una “herramienta de gestión ambiental” de la escuela; hace falta una progresiva coherencia entre metodología, contenidos y entorno escolar. (Benayas del Álamo et al., 2017, p.14)

Seguidament, el 3 de març de 2020 sorgeix el projecte de llei i “text de la LOE, modificada per la LOMCE, amb les propostes de la LOMLOE” (Gobierno de España, 2020, p. 5). En aquest s’hi mostren petites modificacions en quant al compromís amb els objectius educatius plantejats per la Unió Europea i la UNESCO (Gobierno de España, 2020).

Segons el *Gobierno de España* (2020, p. 19), els objectius de la LOE continuen sent vàlids d’acord amb els objectius europeus i amb l’Agenda 2030 de la UNESCO, tot i que s’havien de fer algunes modificacions. Una d’aquestes propostes busca augmentar la participació de l’educació en la societat, ja que és el que exigeix els temps als quals ens enfrontem. Referent a aquestes modificacions, en una d’elles es:

reconeix la importància d’atendre el desenvolupament sostenible d’acord amb el que s’estableix en l’Agenda 2030. Així l’educació per al desenvolupament sostenible i la ciutadania mundial ha d’incardinar-se en els plans i programes educatius de la totalitat de l’ensenyança obligatòria, incorporant els coneixements, capacitats, valors i actituds que necessiten totes les persones per a viure una vida fructífera, adoptar decisions fonamentades i assumir un paper actiu -tant en l’àmbit local com mundial- a l’hora d’enfrontar i resoldre els problemes comuns a tots els ciutadans del món. L’educació per al desenvolupament sostenible i per la ciutadania mundial inclou l’educació per la pau i els drets humans, l’educació intercultural i l’educació per la transició ecològica i la comprensió internacional (Gobierno de España, 2020, p.21).

D’aquesta manera, es pretén incorporar en les àrees de l’etapa educativa i en alguns dels cursos dels tres cicles l’Educació en Valors cívics i ètics. En aquesta àrea s’inclourà l’educació per al desenvolupament sostenible i la ciutadania mundial fomentant l’esperit crític i la cultura de pau i no-violència, entre d’altres. De la mateixa manera, aquestes modificacions també tenen en compte la formació del professorat d’acord amb el quart Objectiu de Desenvolupament Sostenible i l’agenda 2030, de forma que es tindrà en compte per l’accés a la funció docent (Gobierno de España, 2020, p. 183).

El quart objectiu de la ODS (Objectius de Desenvolupament Sostenible) de l'Agenda 2030 és el que engloba aquesta sèrie de modificacions de la LOMLOE. Aquest objectiu segon la UNESCO (2017, s/n)¹⁰ diu que:

La educación es la base para mejorar nuestra vida y el desarrollo sostenible. Además de mejorar la calidad de vida de las personas, el acceso a la educación inclusiva y equitativa puede ayudar abastecer a la población local con las herramientas necesarias para desarrollar soluciones innovadoras a los problemas más grandes del mundo.

Per a nosaltres, des de l'escola i com a docents, als Objectius de Desenvolupament Sostenible, es proposa aquesta meta en relació amb l'Objectiu 4.

De aquí a 2030, asegurar que todos los alumnos adquieran los conocimientos teóricos y prácticos necesarios para promover el desarrollo sostenible, entre otras cosas mediante la educación para el desarrollo sostenible y los estilos de vida sostenibles, los derechos humanos, la igualdad de género, la promoción de una cultura de paz y no violencia, la ciudadanía mundial y la valoración de la diversidad cultural y la contribución de la cultura al desarrollo sostenible UNESCO (2017, s/n).

D'aquesta manera, després de veure les indicacions que hem de seguir els mestres gràcies a les diferents organitzacions i modificacions en les lleis educatives, com diu (Marcén, 2019, p.7), animem-nos “a qüestionar els currículums, mirem-los amb esperit crític i allibereu-los de tanta brossa formativa com la que actualment els espatllen”. Marcén (2019), també es refereix als joves i infants com aquell medi per treballar les problemàtiques més greus de la ODS. “Cambien la manera de enseñar -empápenla de compromiso- porque la vida es un teatro continuado con muchos actores; los jóvenes no deben ser meros espectadores...” (Marcén, 2019, p.7).

Per tant, Marcén (2019) pensa que la clau de l'educació per a la sostenibilitat no és solament conscienciar de manera adequada als nostres alumnes de les problemàtiques presents, sinó que hem de canviar les estratègies d'ensenyament-aprenentatge, de forma que

---

¹⁰ Objetivo de Desarrollo Sostenible. Objetivo 4: Garantizar una educación inclusiva, equitativa y de calidad y promover oportunidades de aprendizaje durante toda la vida para todos. Recuperat de: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/es/education/>

aquestes haurien de fonamentar-se en pràctiques participatives i actives, (i afegeixo crítiques i actuals) per aconseguir mitigar les problemàtiques mediambientals.

4.5. ANÀLISI DEL CURRÍCULUM D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA REFERENT A L'EDUCACIÓ MEDIAMBIENTAL

Seguint el consell de Marcén (2019), desconstruiré, qüestionaré i analitzaré de forma crítica el Currículum d'Educació Primària per tal de veure què és el que actualment s'està fent o no en les escoles sobre el tema en qüestió, a partir de la meva experiència com a alumna, mestra en pràctiques i futura docent, per a més endavant proposar actuacions docents a partir de pràctiques pedagògiques.

En primer lloc el Currículum d'Educació Primària se centra en la importància d'adquirir les Competències Bàsiques en finalitzar l'etapa per tal de formar ciutadans competents, lliures, crítics, autònoms, solidaris i responsables (Departament d'Ensenyament, 2015, p. 1). En aquest cas seguint la línia del tema a tractar, la Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic segons el Departament d'Ensenyament (2015, p. 12),

és la mobilització de sabers que han de permetre a l'alumnat comprendre les relacions que s'estableixen entre les societats i el seu entorn i fer un ús responsable dels recursos naturals, tenir cura del medi ambient, fer un consum racional i responsable i protegir la salut. Inclou també el desenvolupament i l'aplicació del pensament científicotècnic per interpretar la informació, predir i prendre decisions.

L'Àmbit de coneixement del medi és el que normalment fa referència a l'ensenyament-aprenentatge de temes relacionats amb el medi ambient i sostenibilitat i amb la competència anteriorment anomenada. Aquest àmbit es divideix en dues àrees: Àrea de coneixement del medi natural i Àrea de coneixement del medi social i cultural.

L'àmbit pretén capacitar l'alumnat per entendre, opinar i prendre decisions sobre els aspectes de l'entorn amb què interacciona. L'aprenentatge ha de ser contextualitzat i encaminat a interpretar les experiències, tant directes com indirectes, properes en el temps i en l'espai, i significatives a fi de poder establir

relacions cognitives i afectives. El coneixement del medi ha de permetre a l'alumnat incidir en la millora del seu entorn i fer-ne un ús sostenible. (Departament d'Ensenyament, 2015, p. 84)

D'altra banda, de manera general l'Àmbit de coneixement del medi disposa quatre dimensions cadascuna amb les seves competències bàsiques i els continguts clau:

Taula 1. Taula pròpia. Dimensions, competències bàsiques i contingut clau de l'Àmbit del coneixement del medi. Extret de Currículum d'Educació Primària del Departament d'Ensenyament (2015).

DIMENSIÓ	COMPETÈNCIES BÀSIQUES	CONTINGUTS CLAU
Dimensió món actual	<p>Competència 1. Plantejar-se preguntes sobre el medi, utilitzar estratègies de cerca de dades i analitzar resultats per trobar respostes.</p> <p>Competència 2. Interpretar el present a partir de l'anàlisi dels canvis i continuïtats al llarg del temps, per comprendre la societat en què vivim.</p> <p>Competència 3. Interpretar l'espai a partir dels elements del territori i de les seves representacions per situar-s'hi i desplaçar-se.</p> <p>Competència 4. Analitzar paisatges i ecosistemes tenint en compte els factors socials i naturals que els configuren, per valorar les actuacions que els afecten.</p> <p>Competència 5. Valorar problemes socials rellevants interpretant-ne les causes i les conseqüències per plantejar propostes de futur.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Fases d'una investigació. - Problemes socials rellevants. - Biodiversitat i sostenibilitat. - Canvi i continuïtat. - Globalització, diferenciació i alteritat. - Organització social. - Sistema físic. - Sistema geològic. - Comunicació i globalització. - Educació per a la seguretat. - Espai geogràfic. - Organització política. - Economia i sostenibilitat. - Ecosistema i paisatge. - Consum responsable. - Principis i valors democràtics.
Dimensió salut i equilibri personal	<p>Competència 6. Adoptar hàbits sobre alimentació, activitat física i descans amb coneixements científics, per aconseguir el benestar físic.</p> <p>Competència 7. Prendre consciència del propi cos, de les emocions i sentiments propis i aliens, per aconseguir l'equilibri emocional i afavorir la convivència.</p> <p>Competència 8. Prendre decisions sobre higiene i salut amb coneixements científics per a la prevenció i el guariment de malalties.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Educació per a la salut. - Organització social. - Educació emocional. - Globalització, diferenciació i alteritat. - Principis i valors democràtics

Dimensió tecnologia i vida quotidiana	<p>Competència 9. Utilitzar materials de manera eficient amb coneixements científics i criteris tecnològics, per resoldre situacions quotidianes.</p> <p>Competència 10. Dissenyar màquines simples i utilitzar aparells de la vida quotidiana de forma segura i eficient.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Biodiversitat i sostenibilitat. - Educació per a la seguretat. - Fases d'una investigació. - Sistema físic. - Sistema material. - Canvi i continuïtat.
Dimensió ciutadania	<p>Competència 11. Adoptar hàbits sobre l'adquisició i ús de béns i serveis, amb coneixements científics i socials per esdevenir un consumidor responsable.</p> <p>Competència 12. Participar en la vida col·lectiva a partir de valors democràtics, per millorar la convivència i per afavorir un entorn més just i solidari.</p> <p>Competència 13. Valorar el sistema democràtic partint del coneixement dels sistemes polítics per esdevenir futurs ciutadans crítics.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Biodiversitat i sostenibilitat. - Consum responsable. - Economia i sostenibilitat. - Ecosistema i paisatge. - Organització social. - Sistema físic. - Globalització, diferenciació i alteritat. - Principis i valors democràtics. - Organització política. - Problemes socials rellevants.

Totes les dimensions i competències són clau per l'educació mediambiental de manera que entre ells es complementen i interrelacionen factors humans i naturals per treballar l'ensenyament-aprenentatge de la defensa del medi ambient. A partir de problemes socials han de veure la realitat que ens envolta i saber interpretar-la, si més no, ser crítics a l'hora d'interpretar aquestes realitats i d'aquesta manera desenvolupar un compromís personal per tal de millorar el món en què viuen traduït en la conservació del patrimoni natural i la cerca d'una societat més justa, actuant com a persones actives per dur a terme aquest canvi (Departament d'Ensenyament, 2015).

Per una banda, el Currículum dona pautes mitjançant les àrees, dimensions i competències per treballar la defensa del medi ambient, per tant, es té en compte a l'hora de formar als/les alumnes en aquest tema. Com hem dit anteriorment, si les Competències Bàsiques segons el Departament d'Ensenyament (2015) han de servir per formar ciutadans competents, lliures, crítics, autònoms, solidaris i responsables, no és exactament el que s'està duent a terme en les aules. Ja que en aquestes, el que s'està fent és treballar de forma molt superficial els conceptes i les problemàtiques mediambientals. Normalment es dona més importància a assignatures com les Matemàtiques, les Llengües, etc., deixant de banda aspectes com és el medi ambient. Tot i que es treballen aspectes mediambientals

en l'assignatura de Coneixement del Medi (de forma superficial), normalment es dona més importància a temes com per exemple el cos humà, contretament en continguts com “Les persones i la salut”, etc. També com a contingut, “El món dels éssers vius” i d’altres com “Matèria i energia; Entorn, tecnologia i societat”, tenen molt a veure amb l’educació mediambiental de forma que tot està interrelacionat, però no se li dona molta importància per a tractar les problemàtiques mediambientals actuals en profunditat i des d’una altra perspectiva. Per tant, que es treballin o no les problemàtiques mediambientals amb més o menys profunditat, és decisió dels/les mestres, els quals adapten les seves programacions al Currículum sobre allò que per ells/es és més “important” o no. D’aquesta manera, els i les mestres són els encarregats d’educar mediambientalment.

D’altra banda, sembla que en el Currículum d’Educació Primària sí que es dona importància a les problemàtiques mediambientals fomentant el respecte i la cura del medi ambient, però potser es fa des d’una perspectiva antropocèntrica on tot el que es mou i fem és pel mateix benefici humà. Per tal de lluitar contra la crisi climàtica “és necessari desconstruir el nostre antropocentrisme, és necessari repensar com ens entenem en relació amb la naturalesa i les altres espècies” (Hermidia, 2019, s/n)¹¹. Sí que és important saber les conseqüències que la crisi climàtica té per la humanitat, però no som els únics habitants del planeta. Anant més enllà, com una espècie més formem part d’un ecosistema en el qual les conseqüències que pateix la terra i la seva biodiversitat tindran repercussió en nosaltres. Per tant, no ens servirà de res pensar en nosaltres mateixos si tot l’ecosistema no segueix el seu curs, si el que matem massivament ens dona vida. Les persones som dependents del medi ambient i és aquest el que està rebent repercussions a causa dels nostres actes i no al revés. Per tant, el que hem de fer és educar en ell i per a ell, no per a nosaltres per por a les conseqüències que tindrà el medi ambient i el clima sobre la humanitat. En definitiva, aquesta concepció va més enllà de l’educació a l’escola, és una cosa que hem de fer com a espècie i és “desconstruir el nostre antropocentrisme” (Hermidia, 2019, s/n).

---

¹¹ Para combatir la crisis climática necesitamos desconstruir nuestro antropocentrismo. Recuperat de: <http://www.laizquierdadiario.com/Para-combatir-la-crisis-climatica-necesitamos-deconstruir-nuestro-antropocentrismo>

Figura 5. Pancarta comparant la posició de l'ésser humà en l'ecosistema. Manifestació organitzada a Alemanya pel col·lectiu Friday For Future, en protesta del canvi climàtic. Extret de: <https://www.pexels.com/es-es/foto/clima-posters-lucha-luchar-2990612/>. Autor: Markus Spiske

D'aquesta manera analitzant la idea anteriorment exposada, la Competència número 6 del Currículum (Adoptar hàbits sobre alimentació, activitat física i descans amb coneixements científics, per aconseguir el benestar físic), no compliria amb la preservació i la cura del medi ambient, ja que va més adreçada a les persones sense tenir en compte la repercussió de la nostra alimentació en els animals o a la biodiversitat. L'alimentació en la qual ens basem actualment, té una sèrie de processos relacionats amb les indústries alimentàries referent a un dels majors impactes mediambientals que suposa primerament la producció de carn i la pesca, seguit del transport i l'embalatge (principalment amb plàstic) i finalment els residus que generen i la gran quantitat d'aigua que fa falta per produir-los. Per tant, és important informar els alumnes per tal de generar consciència sobre la producció massiva de les indústries alimentàries, del nostre consum excessiu i el que això suposa pel medi ambient i el clima. Tot i això, se'n fa un petit incís en la competència número 11 on es fa referència al consum responsable dels béns i serveis, encara que segons la meua pròpia experiència no es treballa de manera adequada de forma que els alumnes tinguin present aquestes problemàtiques com molts altres conceptes o competències sense aprofundir en elles.

Obrint un parèntesis, no s'ha pogut trobar informació fiable ni provinent de les Organitzacions No Governamentals que lluiten per les injustícies mundials sobre

l'impacte ambiental de les indústries alimentàries. Tot i això, en el documental *Cowspiracy: the sustainability secret*, es menciona aquest mateix fet sobre diverses organitzacions, les quals no estan disposades a parlar ni a tractar sobre el tema de les indústries alimentàries per por a les represàlies que les polítiques i governs puguin tenir sobre aquestes. Tot i això, una de les conclusions del documental, és que el principal problema relacionat amb el medi ambient i la preservació del planeta, és la sobrepoblació mundial, de manera que el planeta ja no pot sustentar la gran quantitat de persones i el seu consum excessiu.

Tornant a l'Objectiu 4 dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (2015),

Si los gobiernos se esfuerzan por alcanzar esta meta, la educación podría ser muy diferente en el futuro. El capítulo 20 de este libro imagina cómo podría ser la educación en 2030 si los educadores, administradores y demás comprendieran la necesidad de una reorientación fundamental en las prioridades educativas y actuaran en consecuencia, centrándose en la Educación por la Tierra y estableciendo nuevos tipos de escuelas que se especialicen en enseñar conocimientos ecológicos locales, activismo y liderazgo centrado en la Tierra. En un planeta cambiante será fundamental que la educación evolucione, y no solamente para llegar a más gente. (Assadourian, 2017, p. 23)

Com s'ha dit anteriorment, els i les mestres/educadors som un dels agents educadors del medi ambient, per a poder educar adequadament en sostenibilitat, cal impulsar estratègies metodològiques i organitzatives que permetin implementar les iniciatives suggerides des de la comunitat educativa, i que impliquin un enfocament més interdisciplinari de l'educació mediambiental.

Que la educación desempeñe este papel requerirá sin embargo un liderazgo decidido de educadores, administradores y de los responsables políticos que los apoyan. Si son capaces de reunir este liderazgo, quizás los estudiantes de mañana no solo estarán más preparados para sobrevivir a los desafíos venideros, sino que se habrán adentrado en la senda hacia un futuro sostenible (Assadourian, 2017, p.23).

Per tant, de quina manera podem els i les mestres abordar l'estimació del medi i la justícia climàtica?

Com a futura mestra i mitjançant la proposta d'una Unitat Didàctica, procediré a desenvolupar coneixement pedagògic que fomenti l'estimació a la natura i la justícia climàtica. Aquesta interdisciplinarietat es durà a terme mitjançant les arts visuals relacionat amb l'educació mediambiental. Per què les arts visuals?

4.6. ARTS I EDUCACIÓ MEDIAMBIENTAL

La Educación por el Arte ciertamente podría constituirse en uno de los medios más poderosos para crear conciencia ambiental en el curriculum escolar, si es deliberadamente dirigida hacia ese propósito (Hernán, 1992, p.3).

Segons Alcaide Spirito (2008, p.7), “L'educació artística és un dels camps més propicis per sensibilitzar als menors, des d'edats molt primerenques, en l'apreciació, respecte i cura de la naturalesa. No des d'un punt de vista científic sinó de la senilitat, la intuïció i els afectes”. A més a més, mitjançant les activitats que es realitzen en l'educació artística poden fomentar la interrelació i l'harmonia entre el món natural i cultural (Alcaide Spirito, 2008) entre d'altres.

A través de pràctiques com poden ser el dibuix, la pintura, el modelatge, fotografia, vídeo o produccions fetes amb material reciclat, entre d'altres; l'alumne crea obres significatives de forma crítica i reflexiva entorn de la realitat. (Alcaide Spirito, 2008)

Tot i això, com s'ha comentat anteriorment i segons Hernán (1992, p. 2), “para que este objetivo llegue a tener algún impacto en la formación de niños y jóvenes, hay que articularlo en forma concreta a través de la teoría y la práctica.” Per tant, no només a través de la pràctica en la realització de produccions sense reflexió o solament en la teoria amb l'aprenentatge de conceptes podem arribar a educar en sostenibilitat, sinó que fa falta de les dues parts per poder complir l'objectiu proposat.

A més a més, juga un paper molt important involucrar a l'alumnat a partir dels seus sentiments, emocions i experiències entorn de la naturalesa. S'ha d'anar més enllà, fugir de simples descripcions de conceptes sobre la crisi climàtica, o les arts com a simples tècniques i produccions sense sentit. Treballar les tres erres (Reduir, Reutilitza, Reciclar) i tenir clar on va cada envàs, no és treballar sobre les problemàtiques mediambientals. Saber que tirar envasos a la natura, anar en cotxe o que les fàbriques emeten gasos és contaminar, no és treballar les problemàtiques ambientals a l'escola. Fer un dibuix sobre el procés de reciclatge amb cada concepte pertinent o fer un mural, no és conscienciar a l'alumnat sobre les problemàtiques mediambientals ni és treballar les arts visuals. Treballar conceptes i fer dibuixos sobre les problemàtiques mediambientals no és educació mediambiental ni és treballar les arts visuals.

El que es necessita és formar alumnes crítics, que puguin i sàpiguen reflexionar i transmetre a partir de pràctiques artístiques visuals els seus sentiments i estima envers la natura i la preservació del planeta.

El Arte y la ecología podrían llegar a establecer una alianza natural en el sistema escolar, permitiendo crear un espacio alternativo para abordar el problema del medio ambiente desde una nueva perspectiva, vale decir una perspectiva que supera el análisis descriptivo, la mera constatación de evidencias de la crisis y que nos involucra esencialmente desde los sentimientos y emociones (Hernán, 1992, p. 4).

Actualment l'art s'ha convertit en el mitjà de comunicació de molts artistes per transmetre les problemàtiques mediambientals per tal de conscienciar a la població a través de les seves obres, ja sigui a través de murals, vídeos, fotografies, pintures, etc. Aquests mostren de forma crítica la realitat de la crisi climàtica o mediambiental denunciant diferent pràctiques que posen en perill la integritat dels ecosistemes i la Terra.

Un exemple d'aquest fet és *Eco-visionarios*¹², un projecte expositiu que presenta les obres d'artistes i arquitectes que denuncien però sobretot proposen canvis i formes d'acció per respondre a la urgència de la crisi ambiental a escala global.

---

¹² Eco-Visionaris. Projecte expositiu internacional, organitzat conjuntament pel Bildmuseet d'Umea (Suècia), House of Electric Arts (Hek) de Basilea (Suïssa), el MAAT-Museu d'Art i Arquitectura de Lisboa (Portugal) i Laboral Centre d'Art i Creació Industrial de Gijón; a què s'han sumat recentment el Centre de Creació contemporània Matadero Madrid i la Royal Academy of Arts de Londres (Anglaterra), entre d'altres.

El arte es al mismo tiempo un acontecimiento personal, social y universal. Es un hecho personal del individuo que crea su obra a partir de sus ideas e inquietudes. Es un acontecimiento social por la incidencia que el medio tiene sobre su creación y que esa creación puede llegar a tener sobre el medio (Alcaide Spirito, 2008, p. 8).

Per tant, aquestes obres són produccions que l'artista interpreta sobre el medi, la societat, el context, les problemàtiques, injustícies, etc., a la vegada que aquestes obres influencien a les persones que formen part d'aquests mateixos grups. El que pretenen aquests artistes a part de conscienciar, és que les diferents institucions i comunitats passin a l'acció. Per tant, les arts poden ser una eina de canvi en la nostra societat, de manera que l'educació a través d'aquestes és clau per fer front a la crisi climàtica per tal de buscar solucions, si més no, conscienciar sobre les problemàtiques mediambientals.

Així doncs, per una part podríem dir que “la principal funció de les arts visuals és transformar al que mira”, però si parlem d'educació, seguint el mètode d'Art Thinking, la seva principal funció és “transformar al que aprèn” (Acaso, 2017, p. 34).

Com a mestres, en l'aula (o no) una de les maneres de generar un bon ensenyament-aprenentatge als alumnes per la seva educació ambiental, és través de les arts visuals.

5. UNITAT DIDÀCTICA

5.1. CONTEXT DE LA IMPLEMENTACIÓ DE LA UNITAT DIDÀCTICA

Aquesta Unitat Didàctica ha estat pensada per ser implementada en un context concret, ja que des d'unes pedagogies crítiques contextualitzar és bàsic, per tal de no dissenyar projectes abstractes concebuts independentment de la seva aplicació. En aquest cas s'ha pensat en l'escola Sant Jaume – Les Heures de Lleida, centre que he pogut conèixer bé com a practicant. Certament es podria portar a terme també en altres escoles similars o fer-ne una adaptació per diferents escoles si es considera convenient.

L'escola Sant Jaume és una escola concertada i laica formada per una cooperativa de mestres. Es tracta d'un centre petit d'una sola línia en què tant alumnes, mestres, treballadors/es i famílies formen un equip. L'escola sempre ha lluitat per la implicació de

tothom i els vincles amb les famílies que participen activament en les activitats que es duen a terme amb els/les alumnes, de manera que tots van a una. L'escola aposta per la formació de persones creatives, reflexives i crítiques, emocionalment competents i preparades per als nous reptes de la societat.

L'ambient escolar és molt tranquil, els alumnes estan molt implicats en les seves tasques i són molt oberts amb totes les persones del seu entorn amb total confiança. Aquests disposen de tot el material necessari pel seu procés d'ensenyament-aprenentatge i estan sempre recolzats per qui els acompanya en la seva formació escolar. Generalment estan molt acostumats/des a treballar conjuntament, en equips i de forma cooperativa, ja que el centre realitza una sèrie de projectes tant com a nivell de centre com a nivell d'aula.

En aquest cas, per proposar aquesta Unitat Didàctica, ens centrarem en l'aula de 4t de Primària. En aquesta, hi ha 24 alumnes el quals ja estan totalment familiaritzats amb l'escola i la forma de treballar a l'aula.

5.2. METODOLOGIA

Per causes del tancament de les escoles a causa de la COVID-19, no s'ha pogut realitzar la metodologia que abans es pretenia a causa de les circumstàncies que això comporta. Inicialment es volia portar a terme un projecte d'investigació-acció¹³ a l'aula, encara que a hores d'ara el format del treball s'ha reconvertit en l'elaboració d'una Unitat Didàctica, una proposta que aplega els coneixements adquirits en la Facultat d'Educació com altres que s'han aprofundit en el marc conceptual d'aquest treball.

Per tant, la metodologia que s'ha emprat per a la realització de la Unitat Didàctica s'ha pensat des de les pedagogies crítiques i feministes i des de les arts visuals.

---

¹³ Segons Elliot (1993) citat per Bausela Herreras (2004) "El propósito de la investigación – acción consiste en profundizarla comprensión del profesor (diagnóstico) de su problema. Por tanto, adopta una postura exploratoria frente a cualesquiera definiciones iniciales de su propia situación que el profesor pueda mantener...La investigación acción interpreta lo que ocurre desde el punto de vista de quienes actúan e interactúan en la situación problema, por ejemplo, profesores y alumnos, profesores y director".

En primer lloc, des de les pedagogies crítiques s'intenta provocar perquè els estudiants s'involucrin en el diàleg crític mitjançant la reflexió i l'anàlisi per "abordar cuestiones sociales importantes y cultivar una serie de capacidades que les permitan ir más allá del mundo que ya conocen, sin insistir en ese mundo atrapado en círculos de certezas, rigidez y ortodoxia" (Giroux, 2013, p. 7). D'aquesta manera, es formarien estudiants compromesos amb les lluites i justícies socials tan econòmiques com polítiques.

A més a més la pedagogia crítica segons Giroux (2013), hauria de ser interdisciplinària i contextual al mateix temps que autoreflexiva, significativa i transformadora, que els alumnes sàpiguen establir relacions entre els coneixements i el poder de forma crítica, així com "comprometre's amb els imperatius de la ciutadania crítica i la responsabilitat civil" (p. 10). Així doncs, s'ha de treballar amb els alumnes de manera que ens apropem al seu context i interessos, passions i emocions per tal de motivar-los.

De la mateixa manera, des de les pedagogies feministes segons Martínez Martín (2016, p. 3), es proposa un enfocament educatiu feminista des de posicions crítiques que promogui i construeixi ciutadanes emancipadores i transformadores des de l'equitat i la justícia social. Aquest procés es considera com un

proceso interactivo para la formación integral de las personas; dinámica, abierta a la participación activa y creativa; orientada hacia el compromiso, la toma de conciencia de las desigualdades (de sus causas y consecuencias) y nuestra acción en ellas. En definitiva, una educación activa y generadora de autoconciencia crítica y feminista en pro de una ciudadanía emancipada (Martínez Martín, 2016, p. 20).

D'altra banda, des de la pedagogia de l'art crítica també es defensen trets comuns amb les altres dues propostes i pedagogies. Els principals objectius d'aquesta, segons Acaso (2009) citat per (Sánchez Ruiz, 2017), s'ha de tenir en compte que tant mestres com alumnes creen coneixement, posar en contacte pràctica i teoria, transformar l'educació en una eina de canvi social i prengui consciència crítica per tal d'identificar els discursos opressius i dominants de les societats en les quals vivim.

Per tant, seguint aquestes pedagogies, es pretén que els/les alumnes prenguin consciència sobre aquestes problemàtiques socials i mediambientals, conèixer que s'està lluitant per fer justícia des de diferents col·lectius, organitzacions i moviments socials, així com des de les arts visuals mitjançant l'artivisme¹⁴.

Cal dir que durant el transcurs d'aquest treball han sorgit una sèrie de limitacions les quals han dificultat en part a la seva realització.

En primer lloc, a causa de la COVID-19, no s'ha pogut posar en pràctica la Unitat Didàctica a l'aula, de manera que no s'ha pogut comprovar del tot el seu funcionament, aspectes a millorar i principalment l'ensenyament-aprenentatge que hagués pogut suposar tant als/les alumnes com a mi. Això ha fet que fins i tot s'hagués de canviar el format del treball i adaptar-nos a aquesta altra forma de fer. Personalment m'hagués agradat implementar-ho a l'aula, ja que no he vist mai aquesta forma de treballar les problemàtiques mediambientals a través de les arts visuals de manera que voldria veure el retorn que té aquesta Unitat Didàctica.

En segon lloc, cal dir que es tracta d'un tema molt extens a partir del qual hi ha molts aspectes a tractar. En aquest cas estem parlant sobre la crisi climàtica, l'educació mediambiental i les arts visuals, de manera que cadascun d'aquests són un món i podrien estendre's molt més. Tot i això, s'ha limitat en el que hem vist i veurem durant el treball.

En tercer i últim lloc, com també s'ha dit anteriorment, la falta d'actuació de les escoles en aquestes problemàtiques ha fet que no tingués prou referències per realitzar la Unitat Didàctica. Tot i això, a partir del projecte VidaSostenible que he vist a la Facultat i el projecte Vida natural-artificial creat i implementat el curs 2007-2008 per Trama educació i l'Ajuntament de Lleida, he pogut agafar idees per realitzar aquesta Unitat Didàctica.

---

¹⁴ Artivisme: "El artivismo (arte y activismo unidos) surge espontáneamente en el albor del siglo XXI como un lenguaje global" (Aladro-Vico et al., 2018, p. 3). "El artivismo se basa en la recuperación de la acción artística con fines de inmediata intervención social (Expósito, 2013)" (p. 3). "La fuerza del artivismo no radica simplemente en su vanguardia estética, sino en su poder revulsivo para señalar la injusticia, la desigualdad o el vacío en el desarrollo humano." (p. 6)

5.3. INTRODUCCIÓ DE LA UNITAT DIDÀCTICA

En aquest apartat es presentarà la proposta d'Unitat Didàctica d'acord amb el que s'ha anat exposant anteriorment. Es realitzaran una sèrie d'activitats basades en l'educació ambiental a través de les arts visuals mitjançant els principis de les pedagogies crítiques, feministes i de la cultura i l'art visual crítica.

En aquesta Unitat Didàctica es tindran en compte els següents aspectes:

- Connexió amb la realitat: problemàtiques mediambiental
- Pensament crític, rizomàtic i reflexiu
- Treball col·laboratiu
- Ensenyament-aprenentatge a través de les arts visuals
- Despertar la curiositat: motivació, emoció

A continuació trobarem principalment els objectius generals que es pretenen assolir a través de la proposta, les competències i finalment les sessions de la Unitat Didàctica.

OBJECTIUS GENERALS

En primer lloc, es mostraran els objectius generals, respecte als objectius específics es presentaran en cada sessió de la unitat didàctica.

Els objectius generals són:

- Prendre consciència sobre les problemàtiques mediambientals.
- Desenvolupar el pensament crític envers aquestes problemàtiques.
- Adquirir coneixements utilitzant les arts visuals com a eina d'acció transformadora.
- Entendre la importància de les lluites socials i polítiques per tal d'aconseguir un canvi mediambiental.

5.4. COMPETÈNCIES DEL CURRÍCULUM D'EDUCACIÓ PRIMÀRIA

Per poder treballar objectius envers el tema proposat i que engloba aquestes necessitats, s'ha seleccionat l'Àmbit Artístic del Currículum d'Educació Primària i de manera transversal es treballaran algunes competències de l'Àmbit de Coneixement del Medi.

Àmbit artístic

Àrea d'educació artística: visual i plàstica, música i dansa

Competències bàsiques pròpies de l'àmbit artístic

Dimensió percepció, comprensió i valoració:

- Competència 1. Mostrar hàbits de percepció conscient de la realitat visual i sonora de l'entorn natural i cultural.
- Competència 2. Utilitzar elements bàsics dels llenguatges visual, corporal i musical i estratègies per comprendre i apreciar les produccions artístiques.
- Competència 4. Comprendre i valorar elements significatius de la contemporaneïtat artística.

Dimensió interpretació i producció:

- Competència 5. Emprar elements bàsics del llenguatge visual amb tècniques i eines artístiques per expressar-se i comunicar-se.

Dimensió imaginació i creativitat:

- Competència 8. Improvisar i crear amb els elements i recursos bàsics dels diferents llenguatges artístics.
- Competència 9. Dissenyar i realitzar projectes i produccions artístiques multidisciplinàries.

Àmbit de coneixement del medi

Àrees de coneixement del medi natural i de coneixement del medi social i cultural

Competències bàsiques pròpies de l'àmbit de coneixement del medi

Dimensió món actual:

- Competència 1. Plantejar-se preguntes sobre el medi, utilitzar estratègies de cerca de dades i analitzar resultats per trobar respostes.
- Competència 2. Interpretar el present a partir de l'anàlisi dels canvis i continuïtats al llarg del temps, per comprendre la societat en què vivim.
- Competència 3. Interpretar l'espai a partir dels elements del territori i de les seves representacions per situar- s'hi i desplaçar-se.
- Competència 4. Analitzar paisatges i ecosistemes tenint en compte els factors socials i naturals que els configuren, per valorar les actuacions que els afecten.
- Competència 5. Valorar problemes socials rellevants interpretant-ne les causes i les conseqüències per plantejar propostes de futur.

Dimensió salut i equilibri personal:

- Competència 7. Prendre consciència del propi cos, de les emocions i sentiments propis i aliens, per aconseguir l'equilibri emocional i afavorir la convivència.
- Competència 8. Prendre decisions sobre higiene i salut amb coneixements científics per a la prevenció i el guariment de malalties.

Dimensió tecnologia i vida quotidiana:

- Competència 9. Utilitzar materials de manera eficient amb coneixements científics i criteris tecnològics, per resoldre situacions quotidianes.
- Competència 10. Dissenyar màquines simples i utilitzar aparells de la vida quotidiana de forma segura i eficient.

Dimensió ciutadania:

- Competència 11. Adoptar hàbits sobre l'adquisició i ús de béns i serveis, amb coneixements científics i socials per esdevenir un consumidor responsable.
- Competència 12. Participar en la vida col·lectiva a partir de valors democràtics, per millorar la convivència i per afavorir un entorn més just i solidari.
- Competència 13. Valorar el sistema democràtic partint del coneixement dels sistemes polítics per esdevenir futurs ciutadans crítics.

5.5. PRESENTACIÓ DE LA UD

La Unitat Didàctica¹⁵ recull una sèrie de sessions i activitats amb les quals des de la cultura visual es treballen temes emergents mitjançant la implicació personal dels/les alumnes. De manera que es treballa a través d'una mirada polititzada de les micropolítiques i macropolítiques. En aquest cas, les sessions engloben activitats referent a la crisi climàtica i mediambiental treballades des de les arts visuals.

D'altra banda, aquestes activitats es realitzaran a partir d'artistes i diferents corrents i pràctiques artístiques, com per exemple: crear amb objectes de rebuig i reciclats, crear amb materials naturals i/o no contaminants, realització de collage, visualització de fotografies, obres d'art, vídeos, realització de pòsters artístics i murals, visualització i creació d'animacions, visualització de notícies, contes, etc. Aquestes formes de fer, denuncien el deteriorament del medi, ajuden a la implicació dels nens i les nenes en aquesta problemàtica i sobretot en la presa de consciència i desenvolupament del pensament crític.

D'aquesta manera, mitjançant la informació i els recursos que tenim, observarem i descriurem què veiem, què percebem i sentim de forma oral i escrita. Seguidament ho interpretarem a partir de preguntes, diàlegs, debats i raonaments dels/les alumnes i la mestra. Tot seguit es faran produccions artístiques i accions per tal de donar-los-hi sentit. Finalment es reflexionarà, s'interpretarà i es posarà en comú en forma de diàleg o escrita tota la feina realitzada.

A continuació es mostra les graelles amb les sessions de la Unitat Didàctica:

---

¹⁵ Algunes de les activitats han estat pensades a partir del projecte Vida natural-artificial, creat i implementat el curs 2007-2008 per Trama educació i l'Ajuntament de Lleida.
http://ime.paeria.cat/programes_educatius/recursosdidactics/guies/imagina-vida/index.html

SESSIÓ	1	TÍTOL	<i>QUÈ ÉS PER A NOSALTRES LA VIDA?</i>
TEMPS	1:45h	MATERIAL	Conte: <i>Rana de tres ojos</i> Projector Cartolines DIN-A3 Llapis, goma, colors
INTRODUCCIÓ	<p>Introduïrem el tema a partir de la lectura <i>La rana de tres ojos</i>.</p> <p>A partir de la lectura parlarem sobre quines coses són importants per la vida de la granota i representarem en forma de dibuix aquelles coses que son importants per la nostra vida. Com a treball grupal, es realitzarà l'arbre de la vida, on s'hi posarà els dibuixos d'allò essencial per a la vida.</p> <p>D'aquesta manera, prendrem consciència sobre què necessitem per viure per tal de cuidar-ho i estimar-ho.</p>		
OBJECTIUS:	<ul style="list-style-type: none"> • Prendre consciència sobre què necessitem per la nostra vida. • Representar en forma de dibuix allò que necessitem per viure. • Entendre que hem de tenir cura d'aquesta elements tan vitals. 		
ACTIVITAT 1:	Lectura: <i>La rana de tres ojos</i>		
Desenvolupament:	<p>Llegirem el conte <i>La rana de tres ojos</i>.</p> <p>Preguntarem quines coses són importants per la vida de la granota, allò que ella necessita per viure.</p> <p>Seguidament representarem en forma de dibuix aquelles coses que son importants per a nosaltres i/o aquelles coses què necessitem per viure.</p>		
ACTIVITAT 2:	<i>Què necessitem per viure?</i>		
Desenvolupament:	<p>Entre tots i totes veurem els dibuixos, parlarem sobre el que hem dibuixat i per què creien que allò és important per la vida. Agruparem conjuntament els dibuixos per temàtiques. 1: Persones, animals i plantes. 2: Relacions personals i socials. 3: Consideracions ètiques.</p>		
ACTIVITAT 3:	<i>L'arbre de la vida</i>		
Desenvolupament:	<p>Parlarem sobre l'arbre de la vida. S'explicarà que és un símbol antic que es troba en diferents cultures. Aquest està format per un tronc d'on</p>		

	<p>hi surten ramificacions, les quals representen el camí de la vida, on hi podem trobar aquelles més importants i que necessitem per a la nostra vida.</p> <p>Dibuixarem conjuntament l'arbre de la vida, de manera que en les diferents branques hi posarem totes aquelles coses que els alumnes hagin dibuixat i siguin importants per ells i la vida.</p> <p>Preguntarem: què passaria si no cuidéssim un arbre? Veuríem la importància i la relació de cuidar un arbre amb cuidar la vida i aquestes coses tant vitals que són imprescindibles per la nostra vida.</p>
ACTIVITAT 4:	<i>Reflexió</i>
Desenvolupament:	Reflexionarem sobre la pràctica, com ens hem sentit, per què creuen que ha servit realitzar aquesta tasca, com actuaran a partir d'ara que són més conscients, etc.

SESSIÓ	2	TÍTOL	<i>EL NOSTRE ESPAI CONTAMINAT</i>
TEMPS	1:45h	MATERIAL	Fotografies pròpies Estisores Retalls de revistes, diaris, catàlegs
INTRODUCCIÓ	<p>Continuem amb el conte <i>La rana de tres ojos</i>.</p> <p>A partir de la sessió anterior, recordarem que aquelles coses que necessitem per viure les hem d'estimar i cuidar. En la sessió anterior se'ls hi haurà demanat als/les alumnes portar de casa una fotografia d'un espai que ells i elles estimin o els hi agradi, ja sigui perquè hi passin una bona estona, perquè els hi recordi a alguna cosa, etc. Es tracta d'apropar als alumnes i que empatitzin amb el seu entorn en relació amb aquestes problemàtiques i que en tinguin cura d'ell.</p> <p>També portaran revistes, diaris i catàlegs per retallar. Visionarem dues obres de l'artista Alexis Rockman on mostra el mateix espai contaminat de dues formes diferents.</p>		

	<p>Parlarem sobre les persones que malmeten la natura tirant-hi deixalles i brossa. Reflexionarem sobre com es sent la granota i com es sentirien ells/es estant en la mateixa situació. Ho veurem més clarament amb les seves produccions com a estímul visual i reflexionarem sobre la pràctica.</p>
OBJECTIUS:	<ul style="list-style-type: none"> • Apropar als/les alumnes per l'estima i respecte del seu entorn. • Analitzar dues obres d'un artista i relacionar-ho amb el conte i la realitat. • Realitzar un collage amb el canvi d'un paisatge amenaçat per la contaminació.
ACTIVITAT 1:	<p><i>On paren les coses que ja no necessitem?</i></p>
Desenvolupament:	<p>Recordarem que en el conte hi havia alguna cosa que feia que la granota estigués incòmoda en el lloc que vivia i amb la seva vida. Veurem que l'espai de la granota estava envoltat de coses que molestaven, que no eren seves i que no necessitava per viure.</p> <ul style="list-style-type: none"> - D'on surten totes aquestes coses? - Què hi feien en l'hàbitat de la granota? - Com creieu que es sentia la granota? - Qui creieu que ha deixat totes les deixalles allà? <p>Veurem i analitzarem dues obres d'<i>Alexis Rockeman (annex 1)</i> que mostren un mateix espai contaminat i ple de deixalles. En la primera fotografia d'una forma més moderada i en la segona s'hi veu més brossa.</p> <p>Ho relacionarem amb el conte de la granota, en el moment que l'àvia de la granota li diu que abans aquell lloc no estava ple de deixalles. Ho comentarem també a partir de la realitat i els coneixements de les nenes i els nens.</p>
ACTIVITAT 2:	<p><i>Collage: El nostre espai contaminat</i></p>
Desenvolupament:	<p>Posarem les dues imatges una al costat de l'altra en una cartolina DIN-A3. La primera la deixarem sense modificar, la segona imatge els alumnes hi enganxaran en forma de collage, trossos de revistes amb</p>

	<p>productes, residus o escombraries de la vida quotidiana, així com també aigües residuals, gasos contaminants, etc. L'alumne realitzarà la seva producció lliurement amb allò que vulgui mostrar.</p> <p>A partir de les produccions realitzades, reflexionarem sobre com es sentirien ells i elles en veure el seu espai favorit o el lloc on viuen tan brut i ocupat d'objectes.</p> <p>Parlarem sobre com les persones tirem brossa i objectes que ja no necessiten, en espais naturals i pels carrers en comptes de tirar-ho al contenidor o portar-ho a la deixalleria. Preguntarem com ho fan ells i elles o com actuarien i si tirarien les coses a la natura o als contenidors.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vosaltres deixaríeu aquests objectes a la natura? I en el vostre propi espai, carrer, davant de casa? - Què passa si tirem brossa al carrer o en espais naturals? - Qui pateixen les conseqüències?
ACTIVITAT 3:	<i>Reflexió</i>
Desenvolupament:	Reflexionarem sobre la pràctica, com ens hem sentit, per què creuen que ha servit realitzar aquesta tasca, com actuaran a partir d'ara que són més conscients, etc.

SESSIÓ	3	TÍTOL	<i>LES ARTS PER DENUNCIAR: ARTIVISME</i>
TEMPS	1:45h	MATERIAL	<p>Projector</p> <p>Pissarra</p> <p>Folis, llapis, goma, colors</p> <p>Vídeo: Las industrias más contaminantes del mundo https://www.youtube.com/watch?v=FvIShtYIDY0</p> <p>Notícies sobre les accions i denúncies artístiques de Greenpeace sobre la contaminació de les empreses:</p>

		<p>- https://tribunalibre.info/greenpeace-coca-cola-la-marca-que-mas-contamina-el-planeta-con-sus-plasticos/</p> <p>- https://www.infolibre.es/noticias/politica/2018/10/18/coca_cola_pepsi_danone_encabezan_lista_empresas_que_siguen_perpetuando_crisis_mundial_contaminacion_por_plasticos_87897_1012.html</p> <p>Notícia i vídeo: http://archivo-es.greenpeace.org/espana/es/news/2017/Junio/Mediterraneo-el-96-de-las-muestras-de-basura-marina-en-la-superficie-son-plasticos/</p> <p>Basurama, videoart: https://basurama.org/proyecto/video-chainwork/</p> <p>Actuacions i produccions de joves publicades per Greenpeace: https://www.greenpeace.org/usa/stories/meet-terrific-teens-pollution-solutions/</p>
<p>INTRODUCCIÓ</p>	<p>Continuem amb el conte <i>La rana de tres ojos</i>.</p> <p>Recordarem què causava el problema, és a dir, què feia que hi haguessin tantes coses en el lloc que vivia la granota. Parlarem sobre la producció massiva de les fàbriques i del consum abusiu de les persones.</p> <p>Veurem un vídeo sobre la problemàtica en general i notícies d'aquelles empreses que més contaminen. Veurem com actua Greenpeace a través d'artistes per denunciar aquest fet i com joves ho fan a través de l'art (artivisme).</p> <p>Els alumnes reproduiran en forma de dibuix la idea que tenen sobre la problemàtica a partir dels conceptes clau extrets durant la sessió.</p>	
<p>OBJECTIUS:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Prendre consciència sobre el consum i la producció de les empreses contaminants. • Veure notícies sobre l'activisme de Greenpeace envers la problemàtica. • Veure produccions de joves que denuncien la problemàtica. 	

	<ul style="list-style-type: none"> • Dibuixar la seva idea envers la problemàtica.
ACTIVITAT 1:	<i>Producció massiva i consum abusiu</i>
Desenvolupament:	<p>Veurem el vídeo: <i>Las industrias más contaminantes del mundo</i> per entrar en contextualització i fer-nos una idea més àmplia.</p> <p>Escoltarem la veu dels alumnes sobre la seva opinió i visió envers el vídeo i la problemàtica. Ho relacionarem breument amb el conte <i>La rana de tres ojos</i>. Parlarem sobre la producció massiva de les fàbriques i el consum excessiu que fem dels productes encara que no els necessitem.</p> <p>Per tal de dur a terme un diàleg sobre la temàtica preguntarem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - És veritat que els objectes han estat tirats per les persones, però d'on han sortit tots aquests objectes? - Per què creieu que les fàbriques fan tants objectes? - Esteu segurs que necessitem tants productes? O hi ha alguns productes que en podríem prescindir? - Què creieu que guanyen les fàbriques per fer això? <p>També veurem el <u>vídeoart</u> de "Basurama", el qual mostra el moment en que comprem els productes i el moment en que es converteixen en rebuig.</p>
ACTIVITAT 2:	<i>Activisme envers la problemàtica</i>
Desenvolupament:	<p>Veurem dues pàgines web amb dues <u>notícies</u> i un vídeo curt sobre les denúncies i accions de Greenpeace sobre aquestes temàtiques. Veurem de quina manera ho denuncien i fan arribar aquest missatge a la gent. Explicarem a que es dedica aquest col·lectiu explicant també que hi ha moltes altres organitzacions que lluiten en aquesta problemàtica. Veurem les fotografies de les notícies.</p> <p>Preguntem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Què creieu que estan fent aquests col·lectius? - Què ens estan dient els titulars i la notícia? - Què us sembla aquesta iniciativa? - Nosaltres, podríem fer arribar aquest missatge a l'escola?

ACTIVITAT 3:	<i>Dibuixem la nostra idea</i>
Desenvolupament:	<p>Per agafar idees veurem les actuacions i les produccions de joves en defensa del canvi climàtic, publicades per Greenpeace.</p> <p>Algunes d'elles són:</p> <ul style="list-style-type: none"> - “Balena de plàstic”: Dafne Murillo. Lima, Perú - “Casa embotellada”: Qinlin Li. Southborough, Massachusetts - “Mars escanyats”: Maxwell Sagermann. Santa Bàrbara, Califòrnia. <p>Per tal de fer un recull d'idees, demanarem als alumnes que reproduïxin en forma de dibuix i/o text si es necessari, sobre quina idea tenen ells/elles sobre aquesta problemàtica de la que hem estat parlant durant la sessió.</p> <p>Per tal de guiar-se podem fer un llistat de paraules clau o conceptes que van sorgint i apuntar-les a la pissarra durant la sessió. Aquestes conceptes podrien ser: consum abusiu, producció massiva, indústries, fàbriques, deixalles, residus, contaminació, plàstics...</p>
ACTIVITAT 4:	<i>Reflexió</i>
Desenvolupament:	<p>Reflexionarem sobre la pràctica, com ens hem sentit, per què creuen que ha servit realitzar aquesta tasca, com actuaran a partir d'ara que són més conscients, etc. De la mateixa manera, parlarem sobre la importància d'aquestes organitzacions així com també el nostre paper en aquesta causa.</p>

SESSIÓ	4 - 5	TÍTOL	<i>ARTIVISTES A L'ESCOLA</i>
TEMPS	1:45h	MATERIAL	Produccions de la sessió anterior Pissarra Mural en blanc Cola, llapis, goma

INTRODUCCIÓ	Es durà a terme un mural amb productes de rebuig i/o reciclats amb la intenció de “denunciar” la problemàtica de les indústries, la producció massiva i consum abusiu amb les conseqüències que implica. D'aquesta manera s'exposarà en un lloc visible de l'escola per generar incertesa i impactar a les persones que ho miren.
OBJECTIUS:	<ul style="list-style-type: none"> • Treballar de manera col·laborativa per un fi comú • Realitzar un mural envers la problemàtica • Prendre consciència sobre les arts per denunciar i visibilitzar
ACTIVITAT 1:	<i>Mural col·laboratiu</i>
Desenvolupament:	<p>A partir de la sessió anterior:</p> <p>Entre tots i totes desenvoluparem la idea de crear un missatge a través de l'art amb productes de rebuig i/o reciclats. Entre tots escollirem què fer a partir de les idees i dibuixos que es van realitzar en la sessió anterior i també a partir d'una pluja d'idees relacionat amb les notícies i vídeo que hem vist sobre els residus generats per les fàbriques. Els alumnes poden buscar més notícies a l'aula.</p> <p>Tot i això, es pot proposar dues maneres d'enfocar-ho de manera general, encara que es poden escollir temàtiques més concretes.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Crítica a la producció massiva de les fàbriques i deteriorament del mediambient. - Crítica a les persones pel consum excessiu de productes innecessaris per a finalment llençar-los i contaminar. <p>Fins i tot es podrien dur a terme les dues idees com una seqüència per la seva relació entre consum i producció, de manera que faríem dos grups per tal de treballar cooperativament per una producció conjunta.</p> <p>D'aquesta manera buscarem alguna idea la qual representar entre els/les alumnes i la mestra. És important deixar decidir allò que volen expressar i de quina manera, tot i que sempre amb la guia de la mestra. Aquest punt jugarà un paper molt important en la motivació del grup.</p>

	<p>La idea seria la realització d'un mural o producció conjunta que deixarien en un lloc visible de l'escola per conscienciar i generar un impacte i crear consciència a qui ho mira, en forma de denúncia. Aquesta producció es realitzaria amb material reciclat i/o de rebuig que poden portar els alumnes de casa.</p> <p>*Tot i això, seria interessant poder anar a buscar aquests residus entre tots/es per l'entorn escolar i prop de l'escola, de manera que podríem veure des d'una altra perspectiva la gran quantitat de rebuig que generem i tirem en el nostre propi entorn.</p> <p>*Al ser una activitat que porta temps per la seva realització és possible que s'allargui en més d'una sessió.</p>
ACTIVITAT 2:	<i>Reflexió sobre l'activitat</i>
Desenvolupament:	<p>De forma escrita, els alumnes diran per què hem realitzat el mural, per què l'hem col·locat en un lloc visible, com l'hem fet i com ens hem sentit realitzant aquesta tasca. Així com també poden dir els possibles impactes que causarà a les persones que ho veuen. Reflexionarem sobre com l'art pot ajudar a visibilitzar aquest tipus de problemàtiques.</p> <p>Finalment ho posarem en comú en forma de diàleg.</p>

SESSIÓ	6 - 7	TÍTOL	<i>MOVIMENTS PEL CLIMA I CREACIÓ DE CARTELLS</i>
TEMPS	1:45h	MATERIAL	<ul style="list-style-type: none"> - Los ecologistas cifran en 500.000 personas la asistencia a la Marcha por el Clima: https://www.elsaltodiario.com/cop25/directo-miles-personas-secudan-marcha-clima-madrid - Manifestaciones en toda Europa para pedir medidas en la COP25: https://es.euronews.com/2019/12/09/manifestaciones-en-toda-europa-para-pedir-medidas-en-la-cop25

			<p>- Reportaje: Manifestación por el clima Santa Cruz de Tenerife: https://www.youtube.com/watch?v=ojue6X5PDag</p> <p>- Manifestación en Madrid por la emergencia climática: https://www.youtube.com/watch?v=5fKWyYEOIo</p> <p>Enllaços amb recursos i exemples per confeccionar el pòster: Activitat 2.</p> <p>Programes per la creació de pòsters:</p> <p>- https://www.canva.com/es_es/ - https://spark.adobe.com/es-ES/make/posters/</p> <p>Ordinadors</p> <p>Projector</p> <p>Llapis, goma, colors</p>
<p>INTRODUCCIÓ</p>	<p>En el conte <i>La rana de tres ojos</i>, aquesta decideix acudir als seus amics per què l'ajudin que la fàbrica l'escoltin. Però n'hi ha prou amb el que ha fet la granota per solucionar el problema?</p> <p>Reflexionarem si només amb els moviments de col·lectius i les persones podem realitzar aquest canvi a escala global. De manera que hi ha un factor molt important: les polítiques estatals.</p> <p>Per tant, parlarem sobre la seva importància referent a les accions que puguin dur a terme en la problemàtica. Es parlarà sobre l'organització internacional ONU pel que fa a l'Acció Climàtica, ja que és qui s'encarrega de fer-ho saber a les polítiques que ens governen per tal de buscar solucions i vetllar per la justícia climàtica. Conseqüentment per la falta d'acció d'aquestes polítiques, els moviments populars de joves i adults, es manifesten per demanar accions.</p>		
<p>OBJECTIUS:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Prendre consciència sobre la falta d'acció per part de les polítiques • Conèixer l'organització que s'encarrega de fer arribar aquest missatge • Conèixer com i per què els moviments populars es manifesten 		

	<ul style="list-style-type: none"> • Prendre consciència sobre el poder dels/les joves per lluitar per la problemàtica • Realitzar un cartell per tal de fer arribar a l'escola les preocupacions sobre la problemàtica mediambiental.
ACTIVITAT 1:	<i>Mobilitzacions contra el canvi climàtic</i>
Desenvolupament:	<p>Veurem els vídeos i les notícies sobre aquestes manifestacions. Parlarem els motius del per què es fan i qui hi participen. També parlarem sobre l'organització encarregada de fer saber aquestes problemàtiques als governs i lluitar per la justícia climàtica.</p> <p>Preguntarem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Qui fa arribar el missatge a les persones que manen? - De quina manera ho fan? - Per què s'estan manifestant aquestes persones? - Què volen aconseguir? - Per què creieu que els polítics no fan res per canviar-ho? <p>Parlarem sobre el paper de les nenes i els nens en aquesta lluita i des de la seva opinió. Crearem un diàleg amb les propostes i respostes que puguin donar en ver la problemàtica i com actuarien.</p> <p>Motivarem als i les alumnes per crear cartells per tal de conscienciar a les persones i alumnes de l'escola, així com també mestres i les famílies.</p> <p>Abans que res parlarem sobre el disseny gràfic que comporta fer un cartell, de manera que analitzarem alguns realitzats per Greenpeace:</p> <ul style="list-style-type: none"> - En el següent enllaç podem trobar diferents cartells. https://tercetocomunicacion.es/las-campanas-de-publicidad-y-anuncios-mas-salvajes-de-greenpeace/
ACTIVITAT 2:	<i>Creació de pòsters contra el canvi climàtic</i>
Desenvolupament:	Realitzarem pòster anunciant la problemàtica per tal de penjar els cartells a les aules i pel recinte escolar. Podrem treballar per parelles o en grups.

	<p>Veurem diferents pòsters i recordarem les parts que hauria de tenir, com hauríem de fer la lletra perquè sigui visible, quins colors utilitzar, imatges, etc. Podem guiar-nos dels següents enllaços:</p> <ul style="list-style-type: none"> - https://globalclimatestrike.net/art/ - https://art.350.org/guides/ - https://drive.google.com/file/d/1sksiUR6O1LwH2AMg87X5RGN2TiCjkgV/view - https://docs.google.com/document/d/1xwo8dPjzjJFNHLC-REojFTUBRTK1PrwOS5L4E-I4Hj0/edit# - https://docs.google.com/document/d/1D1f56I_AuK0yAjr eA_PbccVh_PxbkVLAw1atj46omi8/edit <p>Passos a seguir:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. En primer lloc cada parella escollirà el seu tema. Tot i això, la mestra pot proposar-ne alguns i que els/les alumnes triïn entre els que hi ha. 2. La mestra els apuntarà a la pissarra per no repetir-nos. 3. Pensaran el missatge que volen transmetre. 4. Els/les alumnes faran un croquis amb la seva proposta. 5. Demanaran el vistiplau de la mestra. 6. Passaran a fer-ho en net i amb colors, de manera que cuidaran més l'estètica. 7. Plasmaran la seva idea a través del programa per crear cartells. 8. Entre tots/es penjarem els cartells a l'escola.
ACTIVITAT 3:	<i>Reflexió sobre l'activitat</i>
Desenvolupament:	<p>En forma de diàleg i/o per escrit reflexionarem i parlarem sobre:</p> <ul style="list-style-type: none"> - com ha anat la pràctica - com en hem sentit, sensacions de les alumnes - què ens ha agradat i el que no - què hem après, què sabia, que no i què sé ara - què hem aconseguit o aconseguirem amb el que hem fet - com pot influir la nostra acció en altres persones - per què l'art pot ajudar

	<ul style="list-style-type: none"> - com ho hem fet - què farem a partir d'ara, com actuarem - per què hem actuat i actuarem així
--	--

SESSIÓ	8 – 9	TÍTOL	<i>UNA ALTRA FORMA D'ART: ANIMACIONS per prendre consciència mediambiental</i>
TEMPS		MATERIAL	Animació <i>Tortuges</i> Greenpeace: https://es.greenpeace.org/es/sala-de-prensa/#videos Animació <i>Man</i> : https://blog.oxfamintermon.org/siete-impactantes-videos-sobre-el-medio-ambiente/ Programa Animaker: https://www.animaker.com/
INTRODUCCIÓ	<p>A partir de l'animació <i>Tortuges</i> de Greenpeace comentarem la seva tasca de conscienciar a les persones a través d'altres formes d'art com són les animacions.</p> <p>D'altra banda, a través d'una altra animació (<i>Man</i>) sobre l'impacte de l'ésser humà sobre la Terra, parlarem sobre aquestes problemàtiques i per parelles investigarem cadascuna d'elles.</p> <p>Seguidament, plasmarem aquestes problemàtiques mitjançant una altra forma d'art visual com són les animacions. Ho farem amb el programa Animaker, de manera que permet a nens i nenes fer-ho d'una manera senzilla.</p> <p>Penjarem aquestes animacions a la pàgina web de l'escola per tal que ho pugui veure tothom.</p> <p>Finalment reflexionarem sobre la pràctica i tot el que comporta des del punt de vista mediambiental i des de l'art visual.</p>		
OBJECTIUS:	<ul style="list-style-type: none"> • Conèixer una altra forma d'art visual: l'animació • Prendre consciència sobre l'acció humana sobre la Terra • Representar les problemàtiques mitjançant un vídeo animat 		

ACTIVITAT 1:	<i>Animacions per prendre consciència</i>
Desenvolupament:	<p>Veurem i comentarem l'animació <i>Tortugues</i>, de manera que descobrirem què passa realment en el vídeo. Tot i això, seran els alumnes qui intentaran i agafaran la iniciativa d'explicar què pensen que passa i a què és degut. En l'animació, veiem una altra forma d'acció humana que malmet en aquest cas l'ecosistema marí. D'altra banda, relacionant-ho amb les sessions anteriors sobre els moviments populars, podem veure com en el vídeo també es mostra. Deixarem que els alumnes relacionin aquests fets.</p>
ACTIVITAT 2:	<i>Investiguem les problemàtiques</i>
Desenvolupament:	<p>Veurem una segona animació relacionada amb la problemàtica. Es tracta de l'impacte generat per l'espècie humana a la Terra de manera que ha malmès el mediambient. Durant el vídeo es veuen diferents accions com per exemple: matar animals per fer roba, per menjar, per confeccionar objectes, contaminar el mar tirant-hi escombraries, agafar animals per fer espectacle, desforestació per transformar els arbres en paper, construcció d'infraestructures, fàbriques de producció massiva, proves experimentals amb animals, acumulació de deixalles, etc.</p> <p>El vídeo conclou amb l'humà coronant-se com una figura egocèntrica i poderosa capaç de canviar i destruir tot allò que la Terra li dona.</p> <p>Veurem el vídeo per segona vegada, on els alumnes aquest cop escriuran i faran una llista sobre allò que veuen i les accions de l'humà en el vídeo.</p> <p>Ho posarem en comú de manera que preguntarem què és allò que més els hi ha sorprès i parlarem sobre aquestes problemàtiques, les quals relacionarem amb la vida quotidiana des de la perspectiva dels alumnes.</p> <p>Per tal de treballar sobre aquestes, per parelles buscaran informació i ho recolliran per escrit. També podem buscar possibles solucions o solucions alternatives per "solucionar" el problema. Parlarem sobre cadascuna d'aquestes problemàtiques i cada parella explicarà què ha descobert en la seva investigació i com ho podríem canviar o solucionar.</p>

ACTIVITAT 3:	<i>Fem un vídeo animat</i>
Desenvolupament:	<p>Amb les mateixes parelles, els alumnes plasmaran aquelles problemàtiques que han investigat en forma de vídeo animat a través del programa <i>Animaker</i>. D'aquesta manera hauran confeccionar una guió (dibuixos, escrit...) sobre allò que volen realitzar en el programa i la mestra donarà el vistiplau per poder començar a crear.</p> <p>Anteriorment haurem vist el funcionament del programa i com s'utilitza, de manera que els alumnes ja podran passar a l'acció.</p> <p>Finalment penjarem els vídeos a la pàgina web de l'escola per a que ho pugui veure tothom.</p>
ACTIVITAT 4:	<i>Reflexió</i>
Desenvolupament:	<p>Reflexionarem sobre la pràctica i tot el que comporta des del punt de vista mediambiental i des de l'art visual. També reflexionarem sobre les sensacions que hem tinguts i sobre com ha anat la pràctica.</p> <p>D'altra banda, donarem importància al maltractament del mediambient que fa l'ésser humà sobre la Terra, de manera que gairebé amb tots els productes contaminem. Per continuar amb l'art com a eina per l'educació ambiental pensarem com podem fer art en la naturalesa sense utilitzar cap tipus de material i/o producte contaminant, sense malmetre la naturalesa. Deixarem que els alumnes ho pensin.</p>

SESSIÓ	10 - 11	TÍTOL	<i>LAND ART</i>
TEMPS		MATERIAL	<p>Obres Any Goldsworthy: http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/past-auction-results/2</p> <p>Projector Elements naturals Càmera de fotos Imatges d'obres d'Andy Goldsworthy.</p>

INTRODUCCIÓ	Després d'haver vist diferents tipus d'art amb el qual podem donar visibilitat a la problemàtica mediambiental, introduïrem el Land Art ¹⁶ (art ambiental o art ecològic) a través de l'artista Andy Goldsworthy. Analitzarem algunes de les seves obres i veurem quina finalitat té el Land Art. Farem la nostra pròpia creació del Land Art, de manera que les fotografiarem i les situarem pel terra de l'escola.
OBJECTIUS:	<ul style="list-style-type: none"> • Conèixer la corrent artística Land Art. • Analitzar obres de l'artista Andy Goldsworthy. • Realitzar un obra de Land Art en un espai natural.
ACTIVITAT 1:	<i>Coneixem el Land Art i a l'artista Andy Goldsworthy</i>
Desenvolupament:	Veurem el documental <i>Rius i Marees (Rivers & Tides)</i> , i analitzarem diferent obres d'Andy Goldsworthy. Mostrarem als alumnes algunes de les seves obres, demanarem la seva opinió i què creuen que és. Així com també de quins materials estan fets i/o utilitza l'artista per les seves obres, de manera que ens qüestionarem per què ho fa així i amb quina finalitat. ¹⁷ Farem una llista amb aquells elements naturals que podríem utilitzar del nostre entorn per realitzar les nostres obres.
ACTIVITAT 2:	<i>Fem Land Art</i>
Desenvolupament:	Valorarem la possibilitat de sortir amb les nenes i els nens en algun espai verd per poder realitzar la pràctica. Si no es possible, la mestra portarà elements naturals a l'aula com per exemple: pedres petites, fulles, flors,

¹⁶ "El Land Art o Earth Art es una corriente del arte contemporáneo en la que se crean obras en plena naturaleza utilizando (casi siempre) los materiales que encontramos en ella: palos, piedras, hielo... En este híbrido entre arquitectura de paisaje y escultura, el paisaje y la obra de arte están estrechamente enlazados. Las obras de este tipo están expuestas a los cambios y la erosión del entorno natural en el que se encuentran por lo que algunas han desaparecido, de ahí que la fotografía o las grabaciones del proceso y de la obra terminada sean muy importantes." (s/n). Extret de:
<https://www.elledecor.com/es/arte/a25561802/land-art-que-es/>

¹⁷ "Así surge la transformación que permite a esta experiencia artística recuperar valores ancestrales, comunicar ideas, transmitir sensaciones, reinventar lugares o reflejar la relación entre el ser humano y la tierra, ya sea llamando la atención sobre su belleza y la de los elementos o con ánimo de concienciar sobre el trato que damos al ecosistema" (s/n). Extret de:
<http://todoscontraelarte.blogspot.com/2013/09/que-es-el-land-art.html>

blanques, plomes, etc. Cal dir que tots els elements es recolliran del terra sense arrencar ni malmetre l'entorn.

En primer lloc, per tal d'experimentar amb aquests elements, alumnes tindran la llibertat de realitzar les seves pròpies obres i representar allò que volen.

En segon lloc se'ls hi demanarà que representin una de les obres d'Andy Goldsworthy. De manera que portarem imatges impreses i intentarem reproduir-les amb els elements naturals que trobem. Finalment farem una foto a les obres dels i les alumnes.

Algunes d'aquestes obres poden ser les que trobarem en les següents pàgines web:

- <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/springtime-rivJ-lmg9iYEMwbg1yZTOw2>
- http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/dark-elm-patch-2-works-urEVlph4_nNrvElZJ8fjtQ2
- <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/clearly-broken-pebbles-scratched-white-with-kCvKgpehec5kSrr4-1ogtg2>
- <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/rowan-leaves-laid-around-a-hole-yorkshire-eHcaMqPgsQFLwgG1yrzhSQ2>
- http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/beach-cairn-dXfUli0j128T_NdAD3JxzQ2
- http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/pebbles-around-a-hole-3mUNlyHflze3ogSz_zJSJw2
- <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/horse-chestnut-patch-green-to-yellow-torn-leaves-B3ROz1z1teempokhl8sqNg2>
- <http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/cherry-patch-yellow-to-red-uKeueRPfhZGLvEAnB4doQw2>
- http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/vine-leaves-laid-around-a-hole-pebbles-laid-4sSvUKTMLBMQrvdp7R_XVA2

	- http://www.artnet.com/artists/andy-goldsworthy/a-good-overnight-fall-of-cherry-leaves-kin-aa-eFM5X00hZBjTW8vh2fHAzA2
ACTIVITAT 3:	<i>Reflexió</i>
Desenvolupament:	<p>Valorarem la possibilitat de fer art sense utilitzar materials contaminants, sinó que directament amb elements que ens dona te Terra i la naturalesa sense malmetre-la.</p> <p>Donarem significat a les nostres obres per nosaltres mateixos/es i per tal de conscienciar a aquelles persones que ho miren. Veurem la relació que tenim persones i naturalesa i com ens expressem en aquesta, en aquest cas a través del Land Art.</p> <p>Seria interessant deixar aquestes obres en fotografia i plastificades al Terra de l'escola, pels passadissos, aules, a l'entrada, etc., de forma que ho pugui veure tothom.</p>

SESSIÓ	12 - 13	TÍTOL	<i>SOM NATURALES</i>
TEMPS	1:45h	MATERIAL	<p>Obres de Mel Kadel: http://melkadel.com/portfolio/folio/one-2/</p> <p>Projector</p> <p>Elements naturals (estris, material i recipients per preparar-ho)</p> <p>Cartolines</p> <p>Llapis, goma, colors</p>
INTRODUCCIÓ	<p>A partir de la sessió anterior de la relació de les persones amb la naturalesa, veurem com ens relacionem amb aquesta mitjançant l'artista Mel Kadel. L'autora mostra la seva implicació personal amb la natura, de manera que les/els alumnes reproduiran la seva relació amb aquesta dibuixant-se i pintant-se en un entorn natural. Per tractar el fons de les seves producció farem pintura amb elements naturals i no contaminants.</p>		

	Com a forma de conclusió d'aquestes sessions es pretén que els alumnes vegin la idea de que nosaltres, les persones també som naturalesa.
OBJECTIUS:	<ul style="list-style-type: none"> • Prendre consciència de que les persones formem part de la naturalesa • Crear pintura a partir d'elements naturals i no contaminants • Representar-nos de quina manera ens relacionem amb la naturalesa a partir de l'artista Mel Kadel
ACTIVITAT 1:	<i>Som naturalesa? Coneixem a Mel Kadel.</i>
Desenvolupament:	<p>Veurem les vistoses obres de Mel Kadel i la seva manera de treballar amb aquestes. Demanarem als/les alumnes que diguin quines obres creuen que "parlen" de naturalesa. Posarem un número a cadascuna d'elles i les classificarem en grups segons allò que vulgui expressar. Per exemple: natura, persones, formes, altres. En classificar les obres segons creuen els alumnes, preguntarem per què no han col·locat les persones en el grup de natura.</p> <p>Preguntarem:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Per què creieu que les figures humanes de Mel Kadel estan repletes d'elements naturals? - Les persones no som naturalesa? No formem part d'ella? - Podríeu representar la vostra relació amb la naturalesa tal i com fa Mel Kadel?
ACTIVITAT 2:	<i>Pintem el fons amb elements naturals.</i>
Desenvolupament:	<p>Representarem la nostra relació amb la naturalesa de manera que agafarem idees de la tècnica de Mel Kadel. Treballarem en cartolina, de manera que en primer lloc tractarem el fons d'aquesta. Per tal de fer-lo, farem colors naturals i no contaminants a partir d'elements de la natura i/o aliments. Per exemple: vermell (remolatxa, cirera, roses...), groc (api, flors de dent de lleó...), verd (espinacs, té...)...</p> <p>Amb un pinzell i diferents colors dels que hem fet, farem el fons i ho deixarem assecar.</p>

	<p>Mentrestant, els alumnes en un altre paper en blanc dibuixaran la idea que tenen i que dibuixaran en la cartolina relacionant-se amb la naturalesa. També escolliran els colors de fusta en aquest cas per pintar-ho. Entre tots/es ens explicarem uns als altres per què hem pensat aquella idea.</p> <p>Finalment les/els alumnes dibuixaran en la cartolina la seva idea premeditada i ho pintaran amb colors de fusta.</p>
ACTIVITAT 3:	<i>Reflexió</i>
Desenvolupament:	En acabar, veurem les produccions de tothom i reflexionarem sobre la pràctica i en el seu significat, en aquest cas la relació de les persones amb la naturalesa i el formar part d'aquesta.

6. CONCLUSIONS

En aquest TFG, s'ha plantejat la importància d'emprar les arts visuals com a eina per l'educació mediambiental a l'aula. Per què les arts visuals? Segons diversos/es autors i autores, l'educació artística és un dels medis més poderosos per crear consciència ambiental i per sensibilitzar als/les alumnes, de manera que com diu Alcaide Spirito (2008), pot fomentar la interrelació i l'harmonia entre el món natural i cultural. Tot i això, treballar a partir de les arts requereix tant la teoria com la pràctica, i cal treballar de forma crítica i reflexiva. És per això que es parteix d'una recerca a fons de la problemàtica mediambiental per tal de poder significar el que actualment està passant i relacionar-ho amb l'educació artística.

Ens trobem davant d'una emergència climàtica global a hores d'ara irreparable, en la qual és possible que d'aquí a l'any 2050 superem els 1,5° de la temperatura de la Terra, fet que desencadenaria greus problemes per la vida dels ecosistemes i les persones. Actualment s'han superat els principals límits planetaris i ens trobem davant de la *Sisena Gran Extinció* d'espècies de la història del planeta. Problemes com la desforestació, el desglaç dels pols, la destrucció dels ecosistemes marins, l'augment dels gossos d'efecte hivernacle, producció massiva, entre d'altres, són deguts al sistema capitalista en què vivim, al consum abusiu de les persones i la sobrepoblació fent arribar al planeta als seus límits fins al punt que ja no és sostenible. En resum, en situem en l'era de l'Antropocè, una era geològica en la qual les persones som capaços de canviar i modificar físicament el planeta, creant tots aquests problemes difícils de solucionar.

L'augment de la producció i consum han generat moltes desigualtats socioeconòmiques i ecològiques entre les persones, i un mur de separació entre les societats occidentals capitalistes i entre les societats empobrides. De manera que les societats occidentals han dut a terme pràctiques extractivistes i ecocides de recursos principalment dels països empobrits, i com a conseqüència aquests territoris sofreixin grans impactes com són la contaminació del seu territori i la precarietat laboral la qual estan obligats a exercir per a poder subsistir. Tal com diu Herrero (2019), ens trobem en un sistema jeràrquic i de domini on la vida d'alguns valen més que d'altres. D'altra banda, s'imposen les actuals

polítiques consumistes del capitalisme, on interessa que la població consumeixi pel seu benefici i creixement econòmic.

Aquests són alguns dels fenòmens que experimentem actualment, fins al punt que, si no comencem a actuar seriosament, els problemes poden ser devastadors. Encara que tota la humanitat sap de l'existència d'aquest problema, sembla que no som prou conscients per a actuar urgentment per tal d'afrontar la crisi.

Davant d'aquesta realitat i d'aquesta falta de consciència, ens preguntem què pot fer l'escola. Les pedagogies crítiques expliquen que a l'escola se'ns educa segons els interessos d'aquells qui tenen el poder (Loubet, 2016), per exemple se'ns parla d'alguns temes i s'ometen altres, que resten a segon terme o en l'oblit. Segons el pensament crític postestructuralista (Rifa, 2003), a les escoles es produeixen discursos del poder dominant per tal d'aconseguir posicions de poder, sent aquests discursos selectius dins de la seva pròpia norma i allò que imposen com a "normal".

També la sobreinformació juga un paper molt important en aquesta batalla, ja que segons Han (1984), contínuament en rebem tant fins al punt que no podem analitzar i escollir allò que és important, de manera que ometem i oblidem aquesta informació.

Segons Marcén (2019), les persones ens hem situat per damunt del medi ambient i l'hem dominat. El fet de no donar-li importància, ni haver actuat en conseqüència, fa que posen en perill la nostra pròpia vida, perquè també som éssers ecodpendents, ja que necessitem la naturalesa per subsistir com totes les espècies que són i estan en la naturalesa. Som naturalesa.

Per fer front a aquestes problemàtiques, es va crear un moviment per la Justícia Mediambiental, per vetllar pel seu benestar i el de les persones. Actualment s'ha vist que cada vegada més i més joves estan interessats/des en la lluita contra el canvi climàtic. Sembla que mitjançant els moviments juvenils pel clima en aquests últims temps, van agafant força i estan al capdamunt liderant aquestes problemàtiques, si més no, lluitant perquè se'ls escoltin en forma de mobilitzacions i manifestacions. Un dels principals moviments juvenils és Fridays For Future el qual sorgeix amb Greta Thunberg. Tot i això d'altres que han lluitat sempre per aquestes problemàtiques a escala internacional és Greenpeace i d'altres a Catalunya i Espanya com Ecologistes en Acció, 2020 Rebelión

por el Clima, Alianza por el Clima, Climacció, FUHEM del qual l'ecofeminista Yayo Herrero n'és la vicepresidenta.

Yayo Herrero, és una activista ecofeminista, una perspectiva de pensament que relaciona la subordinació de les dones amb l'explotació de la vida i les polítiques extractivistes. Aquest corrent denuncia el control sobre la vida humana i no humana que es causada per l'economia capitalista, la qual fomenta la divisió sexual del treball entre homes i dones, així com la divisió de les persones i la naturalesa. Per tant, veiem que no es tracta només d'una crisi ecològica sinó que també d'una crisi de relacions socials on uns dominen per sobre dels altres.

Com a futures mestres ens preocupa molt especialment l'educació de les generacions presents i futures, de manera que ens puguem responsabilitzar i crear responsabilitat en el nostre alumnat. Segons Dewey (1937), l'escola és clau i necessària per a la transformació social. És des de petits/es que hem de prendre consciència sobre aquestes problemàtiques per tal de poder fer-hi alguna cosa.

Per la meva experiència he pogut constatar que fins ara, s'han dut a terme actuacions insuficients, sobretot pel que fa a la presa de consciència dels infants sobre les problemàtiques mediambientals. De manera que, encara avui, en algunes escoles continuen ensenyant conceptes buits, sense sentit i sense tenir cap part activa ni cap aprenentatge significatiu. Tal com diu Benayas del Álamo (2017), els coneixements seran accions transformadores quan s'eduqui de forma activa, participativa i crítica, de manera que crearem ciutadans/es actives capaces d'enfrontar-se als grans reptes mundials. Per tant, es necessita coherència entre metodologia, continguts i entorn escolar.

Per fer front a aquesta emergència, l'Agenda 2030 consta d'un objectiu de desenvolupament sostenible (concretament el número 4) que vetlla per formar alumnes davant d'aquesta problemàtica. D'aquesta manera, actualment en el Currículum d'Educació Primària hi podem trobar més indicacions per al desenvolupament sostenible. Tot i això, el real compromís per educar en sostenibilitat és dels i les mestres, ja que depèn del què i com generen aquests processos d'ensenyament aprenentatge de manera que siguin significatius per les alumnes.

Sovint tot això que ensenyem es fa des d'una perspectiva antropocèntrica on tot el que fem és des de l'humà i pel propi benefici d'alguns humans.

D'aquesta manera, com diu Hermidia (2019), cal desconstruir aquest antropocentrisme i educar-nos com a part de la naturalesa. No servirà per res pensar en nosaltres mateixos si el que matem massivament ens dona vida.

Pel que fa a una educació artística basada en plantejaments ecològics, segons Hernán (1992), juga un paper molt important involucrar a l'alumnat a partir dels seus sentiments, emocions i experiències entorn de la naturalesa. El que es necessita és formar alumnes crítics, que puguin i sàpiguen reflexionar i transmetre des de i a partir de pràctiques artístiques visuals els seus sentiments i estima envers la natura i la preservació del planeta de forma conscient. Aquests artistes creen les seves obres a partir de les seves idees i inquietuds amb les quals influencien, consciencien i transformen a les persones que miren i aprenen.

D'aquesta manera, com diu Marcén (2019), la clau de l'educació per la sostenibilitat no és només conscienciar als/les nostres alumnes sinó que hem de canviar les estratègies d'ensenyament-aprenentatge amb pràctiques participatives, actives, crítiques i actuals per aconseguir mitigar les problemàtiques mediambientals.

Per tant, si volem que les arts visuals siguin una eina útil, transformadora i conscienciadora, s'han de dissenyar activitats que millori la percepció i la comprensió dels infants amb la finalitat que puguin estimar el medi ambient, percebre i experimentar.

Conseqüentment, en aquest treball s'ha realitzat una Unitat Didàctica amb diferents activitats per poder assolir aquest objectiu. El tipus d'activitats que es proposa es basen en la visualització, l'estudi i el treball a partir d'artistes, d'obres, pintures, vídeos, documentals, fotografies, etc., que parlen sobre les problemàtiques mediambientals. D'altra banda també s'ha cregut adient treballar a partir de les lluites que s'estan duent a terme per part dels diferents col·lectius i organitzacions que empren l'activisme i l'artivisme de manera que els/les alumnes s'acostin a la realitat en la qual ens trobem.

Un exemple és el treball a partir del conte *La rana de tres ojos* on es pot treballar diferents temes que fan referència a les problemàtiques mediambientals.

De manera que s'han programat activitats que tenen relació amb el conte i altres documents visuals, artístics i activistes:

- a partir del conte i de l'artista *Alexis Rockeman* es treballa el collage amb diaris i revistes a partir de dues fotografies iguals veient el canvi del nostre propi espai quan està contaminat.
- a partir del conte, notícies i un vídeo art de Greenpeace es treballa l'artivisme fent referència a la producció massiva de les indústries i consum abusiu de les persones realitzant un mural col·laboratiu amb residus que trobem en el nostre entorn.
- a partir del conte, de notícies, reportatges, vídeos i dissenys gràfics de cartells es treballa els moviments pel clima de manera que es crearia els nostres propis cartells per parelles on cada grup tenia una temàtica.
- a partir de diferents animacions, una d'elles de Greenpeace, es treballa sobre aquestes i es dur a terme investigacions per parelles a partir de diferents problemàtiques que hem vist mitjançant un vídeo i finalment es realitza una animació amb aquesta a través d'un programa per infants.
- a partir del documental *Rius i Marees* es coneix a l'artista Andy Goldsworthy, es veu un tipus d'art ambiental, el Land Art. Es realitzaria obres semblants a les de l'artista amb elements naturals sense modificar l'entorn.
- a partir de l'artista Mel Kadel i les seves obres, es treballa la nostra relació amb la naturalesa de manera que descobrim que formem part d'ella. Els alumnes es dibuixen i pinten seguint la seva tècnica i a part es tracta el fons amb pintures confeccionades a partir d'elements naturals no contaminants (flors, fruites, verdures, terra, etc.).

Finalment, per tal de fer arribar aquests missatges a la gent, totes aquestes produccions dels infants, estan pensades per ser exposades en l'entorn escolar o es penjaran a la pàgina web de l'escola o altres xarxes socials d'aquesta.

Totes aquestes activitats estan relacionades entre elles, de manera que segueixen un fil conductor que té un sentit pels alumnes, per tant la sessió 1 porta la 2, la 2 a la 3, etc. També durant aquestes, els conceptes i coneixements sorgeixen a partir de preguntes guia i des de la realitat dels alumnes, on la mestra ajuda i proposa per tal de generar bons

processos d'ensenyament-aprenentatge significatius, actius, crítics, transformadors i des de l'actualitat. Els diàlegs, debats i escoltar la veu dels alumnes són aspectes fonamentals per dur-ho a terme correctament. Per acabar, en cada sessió s'han fet reflexió sobre la pràctica, sobre allò que hem après, com ens hem sentit, com actuarem ara que som més conscients, sobre com aquell tipus d'art ajuda en la causa, etc.

En aquest cas i com hem pogut veure, les arts visuals s'han convertit en el mitjà de comunicació de molts artistes per transmetre aquestes problemàtiques amb la finalitat de conscienciar a la població mitjançant les seves obres en diversos formats com son la fotografia, vídeo, pintura, murals, entre d'altres. D'aquesta manera, podem veure que també nens i nenes poden realitzar aquesta tasca, de manera que aprenen les arts visuals a partir d'artistes i també transmeten aquestes problemàtiques per tal de conscienciar a la gent i a ells/es mateixes.

També cal dir que des de la Cultura Visual i des de les pedagogies crítics i feministes, es presenten tots els requisits per tal de tractar les problemàtiques mediambientals de manera que arribi als infants. Aquestes recullen una sèrie d'objectius comuns: eines de canvi social, presa de consciència crítica i feminista, posar en contacte pràctica i teoria, educació activa, construir ciutadanes emancipadores, transformadores i reflexives.

En definitiva i contestant a la primera pregunta generadora que es proposava a l'inici del treball, les arts visuals poden ser una bona eina per l'educació mediambiental.

Per tal de fer possible aquesta educació mediambiental a través de les arts visuals, cal abordar l'estimació del medi i la justícia climàtica. En aquest cas, tal com ho acabem d'explicar, ho fem a partir del disseny d'activitats on es treballen aquestes problemàtiques. De quina manera? A partir de l'estudi i el treball de diferents artistes que tracten problemàtiques mediambientals. Les activitats han estat pensades per tal de treballar des de diferents artistes, organitzacions per la justícia climàtica, i des de diferents tipus arts visuals: contes, fotografia, animacions, documentals, disseny gràfic, pintura, creació de murals, etc. Tot amb la intencionalitat d'abordar l'estimació del medi i la justícia climàtica, evidentment, des de les arts visuals.

Per finalitzar com a propostes de millora, m'hagués agradat aplicar la Unitat Didàctica a l'aula. D'aquesta manera, podria millorar i/o canviar aquells aspectes que no funcionen o modificar-los per tal de funcionar correctament.

També s'ha de dir que és un tema molt extens, seria interessant poder ampliar les sessions de la UD per tal de treballar més problemàtiques i aspectes mediambientals mitjançant les arts visuals i les artistes. De la mateixa manera, també es realitzarien més tipus d'activitats diferents. A més a més, seria molt positiu realitzar més activitats a l'aire lliure i en espais naturals. Tot i que tot dependrà del context escolar i la seva predisposició.

Per acabar, m'agradaria animar als mestres a lluitar i abordar aquestes problemàtiques mediambientals conjuntament amb el seu alumnat, i a fer-ho des de les arts visuals. Tot està en les nostres mans, perquè al cap i a la fi, "som la naturalesa defensant-se a si mateixa" Guillem Boix (2020, p. 5).

7. FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

- Acaso, M. M. C. (2017). *Arti Thinking. Cómo el arte puede transformar la educación.*
- Aladro-Vico, E., Jivkova-Semova, D., & Bailey, O. (2018). Artivismo: Un nuevo lenguaje educativo para la acción social transformadora. *Comunicar: Revista Científica de Educomunicación*, 26(57), 09–18. <https://doi.org/10.3916/C57-2018-01>
- Alcaide Spirito, C. (2008). *Las artes educan. conocimiento y afectividad ambientales. artes plásticas.* 27–30.
- Assadourian, E. (2017). Educación Ecosocial : cómo educar frente a la crisis ecológica. *Informe Anual Del Worldwatch Institute*, 22.
- Bausela Herreras, E. (2004). La docencia a través de la investigación-acción. *Revista Iberoamericana de Educación*, 35(1), 1–9. <https://doi.org/10.35362/rie3512871>
- Benayas del Álamo, J., Marcén Albero, C., Alba Hidalgo, D., & Gutiérrez Bastida, J. M. (2017). *Educación para la Sostenibilidad en España. Reflexiones y propuestas.* <https://www.miteco.gob.es/es/ceneam/recursos/pag-web/educacion-sostenibilidad-espana.aspx>
- Cantalapiedra, S. Á., Soroa, J. B., Pabón, V., Donato, M. Di, & Valverde, L. V. (2019). *La crisis ecosocial global.* 1–45.
- Departament d'Ensenyament. (2015). *DISPOSICIONS DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT.* 1–136.
- Eales, E. L. N. I. R. (2005). *Social En J Ohn D Ewey.* 25–33.
- Ecología Política. (2002). *PRINCIPIOS DE LA JUSTICIA AMBIENTAL.* 75–77. <http://www.olca.cl>
- Freire, P. (1968). Pedagogía Del Oprimido. In *Sort* (Vol. 257, Issue November). <https://doi.org/10.3163/1536-5050.98.2.021>
- Friday For Future. (n.d.). *Viernes para el futuro: cómo Greta comenzó un movimiento global.* Retrieved May 24, 2020, from <https://fridaysforfuture.org/what-we->

---

do/who-we-are/

Fuente, F. R. de la. (2020). *WWF España*.

https://www.wwf.es/somos/50_anos_en_defensa_de_la_naturaleza/felix_rodriguez_de_la_fuente/

Guillem Boix (2020). Justícia social i justícia climàtica: dues cares de la mateixa moneda. En USTEC·STEs. Eina Sindical d'Informació 499. Recuperat el 28 de maig del 2020 de <https://antiga.sindicat.net/w/docs/eina499.pdf>

Guillermo Chirino Gálvez (2020). Fridays For Future (Divendres pel Futur). El moviment internacional del jovent per salvar el planeta. En USTEC·STEs. Eina Sindical d'Informació 499. Recuperat el 28 de maig del 2020 de <https://antiga.sindicat.net/w/docs/eina499.pdf>

Giroux, H. (2013). *La Pedagogía crítica en tiempos oscuros*. 26.

Gobierno de España. (2020). *TEXTO COMPLETO DE LA LOE CON LAS MODIFICACIONES DE LA LOMLOE*.

<http://www.educacionyfp.gob.es/dam/jcr:1ef5d4e5-a41b-40a3-867b-e3b320dc48be/03-loe-con-lomloe-web-2020-03-03.pdf>

Han, B.-C. (1984). An investigation of the reuse of liquid membranes and the use of a multidrug donor phase in solute transport. In *Drug Development and Industrial Pharmacy* (Vol. 10, Issue 4). <https://doi.org/10.3109/03639048409041411>

Hermidia, A. (2019). *Para combatir la crisis climática necesitamos deconstruir nuestro antropocentrismo*. <http://www.laizquierdadiario.com/Para-combatir-la-crisis-climatica-necesitamos-deconstruir-nuestro-antropocentrismo>

Hernán, L. (1992). *Educacion Por El Arte Y Conciencia Ambiental*. 27–34.

Herrero, Y. (2015). Apuntes introductorios sobre el Ecofeminismo. *Boletín de Recursos de Información* 43, 1–12. <http://boletin.hegoa.ehu.es/mail/37>

IPCC. (2019). Calentamiento Global de 1,5 °C. In *Intergovernmental Panel on Climate*

Change.

Katia Hueso. (2017). *Somos Naturaleza*.

Legarda, A. A., & Buendía, M. P. (2011). Justicia ambiental. El estado de la cuestión.

Revista Internacional de Sociología, 69(3), 627–648.

<https://doi.org/10.3989/ris.2009.12.210>

Loubet, R. (2016). Del pensamiento de Marx acerca de la educación. *Universidad*

Autónoma de Sinaloa, 17(42), 55–63.

Marcén, C. (2019). Medioambiente y escuela se interpelan en clave de sostenibilidad.

Boletín Carpeta Informativa Del CENEAM.

[https://www.miteco.gob.es/es/ceneam/articulos-de-opinion/2019-02-](https://www.miteco.gob.es/es/ceneam/articulos-de-opinion/2019-02-marcen_tcm30-486641.pdf)

[marcen_tcm30-486641.pdf](https://www.miteco.gob.es/es/ceneam/articulos-de-opinion/2019-02-marcen_tcm30-486641.pdf)

Martinez Martin, I. (2016). Construcción de una pedagogía feminista para una

ciudadanía transformadora y contra-hegemónica. *Foro de Educación*, 14(20), 129–

151. <https://doi.org/10.14516/fde.2016.014.020.008>

Ministerio de Medio Ambiente. (1999). Libro Blanco de la Educación Ambiental. In

Secretaría General de Medio Ambiente.

<https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>

Naciones Unidas. (2019). *La crisis climática - una carrera que podemos ganar*.

Rifa, M. (2003). Michel Foucault y el giro POSTESTRUCTURALISTA CRÍTICO

FEMINISTA EN LA INVESTIGACIÓN EDUCATIVA. *Educación y Pedagogía*,

XV, No. 37, 71–83.

Rosauro, E. (2018). visual del siglo XXI Ecologías políticas : extractivismo , sojización

y deforestación en la cultura visual del siglo XXI Political ecologies : Extractivism

, soyization and deforestation in 21st century ' s visual culture Dra . Elena

Rosauro. *MODOS Revista de História Da Arte*, 2, 21.

<https://doi.org/https://doi.org/10.24978/mod.v2i2.1091>

Sánchez Ruiz, D. (2017). *Educación artística y alfabetización visual. Un estudio de caso en la formación inicial del profesorado de educación primaria*. 1.

Solís, C. (2012). *ECOFEMINISMO ANTE LA CRISIS GLOBAL*. 368.

8. ANNEXOS

Annex 1.

Alexis Rockman, Extret de: <http://alexisrockman.net/concrete-jungle/>